

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Historická sociologie

Bc. Kateřina Sněhotová

**Otevřenost sociální struktury v
sociopreferenčních kontaktech: Homogenita v
přátelství 2. pol. 20. stol.**

Diplomová práce

Vedoucí práce: **PhDr. Jiří Šafr, Ph.D.**

Praha 2016

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 1. 9. 2016

Bc. Kateřina Sněhotová

Obsah

Abstrakt.....	1
Klíčová slova	1
Abstract.....	2
Key words	2
1 Úvod a cíl práce	3
1.1 Metody zpracování.....	4
2 Teoretická část	7
2.1 Přátelství.....	7
Přátelství a komunismus	8
Přátelství a postmodernita.....	13
Přítele mít či nemít.....	14
2.2 Sociální stratifikace	15
Otevřená a uzavřená společnost.....	18
Od otevřené společnosti k sociopreferenčním kontaktům	19
Relační přístup ke studiu stratifikace	20
2.3 Princip homogenity	21
2.4 Životní běh	24
2.5 Generace.....	26
Generace poválečná	27
Generace reformní	28
Generace normalizační.....	29
Generace revoluční	31
2.6 Shrnutí.....	32
3 Empirická část.....	34
3.1 Metodologie	34

Operacionalizace.....	35
Výzkumné otázky, základní hypotézy	36
Popis dat a jejich možností	37
Metody analýzy homogenity vzorců přátelství.....	41
3.2 Přátelské vazby v 2. pol. 20 stol. - charakteristika rozdílů, interpretace zjištěných výsledků a zasazení analýzy přátelských vazeb do obecnějšího rámce.....	45
Nemá blízkého přítele	45
Homogenita přátelství podle pohlaví	54
Homogenita přátelství podle vzdělání	56
4 Závěry a zjištění.....	66
Bibliografie	68
Přílohy.....	73

Abstrakt

Předmětem práce jsou sociopreferenční kontakty, ve kterých se projevují sociální nerovnosti, a jejich sociálně historický kontext. Cílem práce prokázat proměny homogenity v přátelských vazbách v české společnosti během druhé poloviny 20. století. Na všeobecné rovině chceme pozorovat vývoj reprodukce společenské struktury v české společnosti a to ve spojitosti s vědomostmi o generacích, sociální stratifikaci a sociopreferenční homogamii. Specifický úkol, který budeme sledovat je otázka, jestliže a jakým způsobem se proměňovaly sociopreferenční kontakty a jejich homogenita v generacích v období komunistického režimu. Specifikace generací jako nositelů historické zkušenosti nám pomůže vidět v perspektivě účinek věku ve smyslu životního běhu a období tj. historického času. K výzkumu budou využita data Hodnoty a postoje z roku 1993, bude provedena statistická analýza dat a jejich interpretace vzhledem k teorii. Cílem je sledovat transformaci společenské struktury v průběhu času v zrcadle sociopreferenčních kontaktů, konkrétně přátelství.

Klíčová slova

Česká republika, přátelství, homogamie, historie, generace, vzdělání, distance, otevřená společnost, statistická analýza dat.

Abstract

The subject of this work is preferential contacts, in which social inequalities and social historical contexts are manifested. The aim of the work then is to investigate if and possibly how the homogeneity in friendship ties changed in the Czech society during the second half of the 20th century. On a general level we observe the evolution of reproduction of the social structure of Czech society in conjunction with knowledge about social stratification and preferential homogamy. Specific task that will be observed is the question if and how preferential contacts and their homogeneity changed during the second half of the 20th century. Specification of generations, as the holders of historical experience, will help us to grasp the influence of age in a sense of life cycle and historical time in perspective. Data from Values and Attitudes survey 1993 will be used for this research. Statistical analysis and interpretation of the data considering the theory will be executed. The aim is to observe the transformation of social structure in the flow of time in the mirror of preferential contacts, particularly friendships.

Key words

Czech republic, friendship, homogamy, history, generation, education, distance, open society, statistical analysis.

1 Úvod a cíl práce

Dotaz po rozsahu otevřenosti či uzavřenosti společností je jednou z klíčových otázek sociologie [Vlachová 1996, Tuček et al. 2003, Petrusek 1969, Katrňák 2009, Řeháková 2003, Šafr 2008]. Každá společnost, tu českou nevyjímaje, má své makrosociální charakteristiky, a ty již ze své vlastní podstaty podporují spíše jeden nebo druhý druh společenské struktury, tedy společnost otevřenou či uzavřenou. Politické, ekonomické a sociální uspořádání však není jedinou měrou, ze které je možno se dívat na společnost jako na otevřenou nebo naopak uzavřenou. Hodně autorů se při analýze společnosti opírá obzvláště o mikrosociální hledisko. Jak uvádí Vlachová: „*Manželské svazky a sítě přátel a známých jsou základními primárními sociálními vztahy, které mohou konstituovat otevřenou nebo uzavřenou společnost, protože se v nich reprodukují sociální nerovnosti. Míra statusové heterogamie manželských a partnerských párů a míra statusové heterogenity přátelských vztahů jsou proto vedle míry mobility považovány za další důležité indikátory otevřenosti nebo uzavřenosti společnosti.*“ [Vlachová 1996: 168].

Předmětem práce jsou sociopreferenční kontakty, ve kterých se projevují sociální a vzdělanostní nerovnosti, a jejich sociálně historický kontext. Cílem práce pak tedy je vyzkoumat jestli, a eventuálně jak se statusová stejnorodost v přátelských vazbách proměňovala v generacích české společnosti během druhé poloviny 20. století. Chceme pozorovat vývoj reprodukce společenské struktury v české společnosti a to ve spojitosti s vědomostmi o sociální mobilitě a manželské homogamii.

Jak sociální mobilita ve společnosti tak i manželská homogamie byly předmětem mnoha sociologických studií [např. Tuček et al. 2003, Katrňák 2009]. Naproti tomu otázka po homogenitě přátelských kontaktů byla v české sociologii sledována spíše okrajově [Petrusek 1969; Vlachová 1996; Řeháková 2003; Šafr 2008]. Proto hlavní zaměření práce směřuje především k vývoji sociopreferenčních kontaktů v přátelství. Manželské svazky i přátelství či známosti jsou kontakty sociopreferenční – existuje v nich „svobodný“ výběr, na rozdíl od narození do rodiny, které je askriptivní, tedy pevně dané (sociální stabilita resp. mobilita). Jaké faktory ovlivňují naše výběry v případě, že si vybrat můžeme? Zaměříme se na přátelství, které lze na rozdíl od manželských svazků považovat za – s ohledem na intenzitu vlivu prostředí na homogenitu – „dobrovolnější“, navíc vyplývající z osobních preferencí daných silněji aktuálním dobovým kontextem.

Hlavní výzkumný problém práce tedy bude znít: *Proměňovalo se měřítko homogenity přátelských vazeb v různých generacích v druhé polovině 20. století?* K jejímu zodpovězení bude provedena analýza dat z výběrových šetření, která pozorovala vzdělání či sociální postavení nejbližšího přítele dotazovaného, s identifikací různorodých časových údobí – generací. Jestliže to dostupnost údajů v datech dovolí, bude provedena zjednodušená retrospektivně generačně pojatá analýza. Použijeme tedy především informace o nejbližším příteli dotazovaného z nejstaršího dostupného výzkumu přátelských vazeb z roku 1993. Předpokládáme, že z konceptuálního – historicko-sociologického aspektu budou pozorovány kohorty-generace narozené před a během druhé světové války a po ní, v letech 1923-1938, 1939-1949, 1950-1959, 1960-1969. Soubor z roku 1993 zde umožní standardní analýzu na výběrových datech. Analytická komparace se zjištěními z předchozích, respektive následujících, sociologických zkoumání přátelství v české společnosti, umožní odpovědět na otázku, jestli a jak se z historické generační perspektivy míra homogenity přátelských kontaktů mezi generacemi proměňovala. Budeme pozorně sledovat vodítka, která by mohla pomoci diferencovat účinek věku ve smyslu životního běhu a období nebo generací, tj. historického času, a transformace společenské struktury v jeho průběhu.

Orientační komparace homogenity v přátelských vazbách bude možno vykonat s publikovanými výsledky z Machoninova průkopnického stratifikačního výzkumu u nás z roku 1967 [Petrusek 1969], z něž se naneštěstí datový soubor nedochoval.

Stejným datům, datům z výzkumu *Názory na společenské změny* z roku 1993, se věnovala Vlachová, její analýza však nesměřovala k výkladu širšího historického rozměru, kterého se zde budu snažit na stejných datech dosáhnout. Zjištění tedy budou komparována i se zjištěními Vlachové [Vlachová 1996].

1.1 Metody zpracování

V analýze bude využito datového souboru *Názory na společenské změny* 1993. Data o přátelských sítích za období před rokem 1989 nejsou bohužel k dispozici, počáteční výzkum používající tzv. jmenný generátor pochází právě až z roku 1993. Toto jsou tedy výlučně data, která dovolí jít nejvíce zpět do historie, což se pokusím provést právě díky speciálnímu výběru sledovaných kohort, historických generací. Na pozadí generačních proměn a při bedlivém sledování změn vyplývajících z faktoru věku a životního běhu, bude možné

sledovat možnou proměnu, otevírání či uzavírání, mikrosociálních struktur jakými jsou sociopreferenční kontakty, v našem případě přátelství.

Homogenita či heterogenita sociopreferenčních kontaktů bude pozorována obzvláště z aspektu vzdělání. Jak je naznačeno již výše, k zachycení historického času v druhé polovině 20. století a pravděpodobného vývoje v průběhu tohoto času, bude užita analýza rozdílných věkových generačních skupin, čímž bude dovozen alespoň částečný pohled do minulosti sociopreferenčních vztahů před rokem 1989.

Prvotně budeme pracovat s údaji z výzkumů, které realizoval Sociologický ústav AV ČR: Názory na společenské změny 1993. Výzkum Názory na společenské změny 1993 časově navazoval na šetření Sociální stratifikace ve východní Evropě po roce 1989 a kladl si za cíl doplnit informaci o proměnách sociální struktury a mobility o názory a postoje k transformaci a společenské změně. Vedle dotazu na jednoho přítele či přítelkyni s nímž nebo níž je respondent nejčastěji v kontaktu, je v dotazníku i několik otázek zjišťujících vzdělání, profesní a ekonomické postavení, gender přítele a délku vzájemného vztahu.

Jak již bylo napsáno výše, z důvodu zachycení historického času bude využita simplifikovaná kohortní analýza dat. Kohortní analýza vysvětluje problematiku pomocí odlišností mezi kohortami narozenými v odlišných letech a historickou dobou, danou rokem, ve kterých je zkoumaná oblast zachycena. K dispozici jsou nicméně výhradně výběrová šetření z roku 1993, které zahrnuje informace o klíčové proměnné – vzdělání Alter. Avšak tam kde je dostupná informace o délce trvání přátelství, lze souhlasně s naším názorem ohodnotit míru homogenity či heterogenity i zpětně pro ty přátelské svazky, jež vznikly v období dětství až nejpozději rané dospělosti. Určitou variantou by tady mohlo být rovněž využití údaje o tom, ze kterého prostředí přátelství pochází, tam kde se jedná o školu je možno dovozovat, že souvislost vznikla obdobně do období rané fáze dospělosti. Tímto postupem se přinejmenším zčásti pokusíme eliminovat působení životního běhu na vzorce přátelství. Cílem je realizovat analýzu přátelství v souvislosti sociální, politické a kulturní změny, tedy z hlediska generací, jež se narodily v odlišném období a mají v důsledku toho odlišnou historickou praxi.

K získání dat budou aplikovány datové archivy, analýzy budou provedeny v programu SPSS převážně pomocí kontingenčních tabulek.

Cílem práce je porozumět historickému sociálnímu kontextu vzniku přátelství a jeho možné proměně v souvislosti s historickou zkušeností.

2 Teoretická část

V této části si vysvětlíme některé základní pojmy, které jsou podle mého názoru důležité k pochopení a dalšímu rozboru problematiky práce.

2.1 Přátelství

Pojem přítel pokrývá značně široké spektrum neformálních vztahů od náhodného známého až po velmi hluboký vztah, kdy je běžné, že s blízkým přítelem sdílíme svoje nejhlubší myšlenky, nejtajnější naděje a strachy, kdy se svým „*druhým já*“ sdílíme všechny proměnlivosti života [Řeháková 2003]. Odkaz na nejlepšího přítele může být interpretován různě, není nijak pevně stanovena kvalitativní škála, podle které by se dalo přátele rozlišovat.

„Pro lidské životy je typické, že jsou zakořeněny v sociálních vztazích s příbuznými a přáteli.“ [Elder 1994]. Tyto vztahy na jedné straně poskytují jedinci podporu a jsou zdrojem různých typů kapitálu, na straně druhé jsou též nástrojem sociální kontroly a regulace [Havlíková 2007]. Obsah pojmů přítel, přátelství úzce souvisí se společenskými a kulturními souvislostmi a mění se spolu s nimi v čase. Stejně tak může tento vztah zažívat změny spolu s tím, jak se mění životní role člověka [Macek 2005].

Na druhou stranu, ale jakýsi rámcový význam pojmu přítel je zde s námi zřejmě již tisíce let a překračuje nejen hranice staletí, ale i zemí a kontinentů. Možná je přátelství dokonce něco, co je biologicky založené [KOH 1980].

Podle slov Raye Pahla jsou moderní úvahy o skutečném přátelství spojeny s věrností, soudržností a především se vzájemnou důvěrou. Novodobý vzor přátelství není podle něj založen na žádných pravidlech, normách, regulacích, na žádném institucionalizovaném systému. Novodobý vzor přátelství je výsledek našeho svobodného výběru a naší vlastní angažovanosti ve vztahu. Tvoříme a pečujeme o ně vědomým jednáním naší snahy. Tato představa souvisí s osobní svobodou a s vyjádření sama sebe [Pahl 2000].

Přátelství je skutečně sociopreferenčním svazkem a jako takový je výrazem lidské osobní svobody. To, že by však byl zcela nezávislým, je iluzorní. Stejně jako je člověk bytostí, se stránkou biologickou, sociální, emocionální, vývojovou ad., tak jsou i jeho přátelství spoluurčována mnoha faktory. Mezi jinými faktory životního běhu, objektivními sociálními distancemi, historickou dobou i kulturním diskurzem.

Tím, že vztah přátelství je silným vztahem, často trvajícím mnoho let, důvěrným a vztahem do kterého je kontinuálně investováno (čas, city, vzájemná pomoc, podpora, zájem...) a zároveň je vztahem velmi silně individuálním, je možné jej také popsat jako vztah svobodného rozhodnutí o osobních preferencích. Přátelství je tímto velmi podobné manželství, ale liší se v několika ohledech.

V manželství vždy o něco jde, je to svazek, který je nějakým způsobem společensky i právně regulován a stvrzován [Katrňák 2008]. Manželství je důležitá investice z hlediska jednotlivce, rodiny i společnosti. Zasahuje do majetkového stavu, na velmi obecné rovině ovlivňuje situaci a vztahy v širší rodině, je nadále zásadní institucí, ve které dochází k narození potomstva a jeho výchovy.

V přátelství nejde o tolik, a ani není ve většině svých projevů nijak společensky a právně regulováno. Je svobodnější než manželství, ale i přesto se významně promítá do života jedince. Pro většinu z nás je prostě přátelství důležité a cenné.

"Oblast rad, pomoci a útěchy je i v moderní společnosti prostorem, ve kterém je vedle rodiny nejučinnější přátelství." [Musil 2004: 522].

V české sociologii je možno setkat se kupříkladu s definicí přátelství od Jana Jandourka. Přátelství líčí jako vztah, v němž existuje oboustranná přitažlivost, intimita a emoční blízkost, a ve kterém si přátelé vzájemně uvědomují svou jedinečnost [Jandourek 2001].

O něco instrumentálnější pohled na přátelství přináší Jan Keller, když jej dává spíše do širší souvislosti se společností než s individuem. Přátelství je chápáno jako velice neformální vztah, ale přesto podklad mnoha pospolitostí. Mezi přáteli je významná rovnost, protože v opačném případě by se jednalo o klientský poměr. Rovnost taktéž přináší do přátelství zásadu demokracie. Přátelství předpokládá vzájemnou nesobeckou pomoc, která ovšem ve formálních organizacích může vést podle Kellera k nelegitimním praktikám. Všeobecně je přátelství určitá "opozice vůči čistě instrumentálním a neosobním vztahům, na nichž je založena nezanedbatelná část moderní společnosti a jejích institucí" [Maříková a kol. 1996: 328].

Přátelství a komunismus

Jak vypadalo přátelství v Čechách v období komunismu? V empirické části práce podrobíme analýze dostupná data z dotazníkového šetření, podrobnějšímu rozboru podrobíme i výsledky jiných autorů, kteří báдали buď přímo v té době jako Petrušek [Petrušek 1969],

nebo krátce po společenské transformaci jako Vlachová [Vlachová 1996] a také s časovým odstupem jako Řeháková [Řeháková 2003].

Kromě Machoninova výjimečného dotazníkového šetření z roku 1967 se přátelství systematicky věnoval jako sociologickému fenoménu v tehdejší Československu málokdo z odborníků.

Jednou zajímavou výjimkou je článek Oty Kleina, tajemníka týmu věnujícího se vědecko-technické revoluci, uveřejněná v sociologickém časopise v roce 1966. Klein v ní upozorňuje, že vědecko-technická revoluce s sebou přináší nevratné a dalekosáhlé změny ve společnosti. Tyto změny citelně zasahují do všech sociálních institucí, ale i vztahů, jak to naznačují konkrétní jevy. Jsou to změny ve struktuře společnosti, v její stratifikaci.

Klein předvídá velký úbytek zemědělského obyvatelstva i tradičního dělnictva, růst počtu kvalifikovaných a vzdělaných lidí, vzestup inteligence. To vše jako důsledek vstupu nových technologií do výrobního způsobu i běžného života.

Již v době kdy Klein stať psal, refleктоval, že všechny svazky mezi lidmi se začaly uskutečňovat v mnohem větší sociální šíři, ale i frekvenci. Přesto však ubývá autenticity a intimity ve vztazích, vztahy jsou čím dál více masové, zprostředkované technikou, krátkodobé až situační. "Lidé se potkávají, slyší, vidí, seznamují v širším a rychlejším sledu, ale potkávají se v autech, slyší se v telefonu, vidí se na obrazovkách, seznamují se tiskem, v institucionálních formách, v úředním styku, na schůzích apod." [Klein 1966: 250].

Klein mluví o osamocování člověka uvnitř výrobního procesu a společně s Parkem upozorňuje na vidinu odosobněných, povrchních vztahů, vyloučených a osamocených lidí ve velkých městech [Park 1925] nebo v technicky vyspělé konzumní komunistické společnosti [Klein 1966]. "Z jedné strany vystupuje přesycenost formálními a zprostředkovanými vztahy, z druhé strany je cítit ostrý nedostatek neformálních, volných lidských styků, projevů, účasti." [Klein 1966: 251].

Správně usuzuje na změnu povahy práce a nárůst volného času jako společenského fenoménu. A zde vidí jako východisko ze skepse možnost navázat na tradiční dělnické soudružství jako na model vztahů, který podporuje neformální styky a zájmové vazby. V přátelství leží ohromný potenciál. Je důležité pro vzájemné obohacování a rozvoj lidských osobností, celkovou kultivaci lidských sil. Prozatím takovýto model ve společnosti nevidí a považuje to za naprosto nedostatečnou péči o kulturní růst. Klein předpokládá, že společnost se bude vyvíjet směrem ke zkracování a zvěčňování i tradičních silných svazků jakým je

manželství, které ztrácí již nyní svou intimitu a neposkytuje již pocit bezpečí. Závěrem doporučuje sledovat lidské vztahy a studovat je z hledisek historicko-sociologického, antropologického a psychologického, protože právě na poli těchto věd se budou odehrávat nejintenzivnější změny [Klein 1966].

V roce 1967 proběhl unikátní sociologický výzkum pod vedením Pavla Machonina. Tento výzkum byl svou významností pro českou sociologii skutečně výjimečný. Podobně rozsáhlá šetření sociální struktury se v té době prováděla jen málo. Výzkum Pavla Machonina čítal něco přes 13 tisíc respondentů. Část tohoto šetření se zabývala nejen sociálním statutem, mobilitou a dalšími stratifikačními ukazateli, ale věnovala se i problematice životního stylu obyvatelstva. Tato tematika přináší dnešní sociologické vědě hodnotné informace a zajímavé podněty k dalšímu bádání a to i přes to, že sám datový soubor se z tohoto výzkumu bohužel nedochoval. Ta část výzkumu, která byla zaměřena na životní styl, se věnovala i sociopreferenčním kontaktům a velmi vzácně mimo manželství z těchto kontaktů obsahovala i otázky o přátelství, přátelských kontaktech, vzdělání a socioekonomickém statusu blízkého přítele [Petrušek 1969].

Jedním z velmi obecných zjištění tohoto výzkumu byla ukazateli prokázaná zřetelná vertikální sociální diferenciaci, která v československé společnosti v roce 1967 přes všechny tendence k nivelizaci společenských vztahů existovala. Tato diferenciaci by se dala označit sice jako nekapitalistická, protože stratifikační rozpětí bylo v Československu daleko menší než v ostatních společnostech kapitalistického typu. A tak československá společnost sice byla označena jako nekapitalistická, zároveň však ztratila rysy společnosti dělnické, protože nebyl prokázán u profesí dělnického typu podíl na moci, který by nabýval významnějšího rozsahu a charakteru. Společnost byla stále výrazně sociálně diferencovaná s graduálním charakterem [Petrušek 1969]. Ve výzkumu se neprokázala rovnost šancí všem ani předání moci do rukou dělnictva.

V tomto výzkumu z roku 1967 byly otázky týkající se přátel zodpovídaný jen s výrazně nízkou četností. Petrušek uvažuje ve svém příspěvku, z jakého důvodu byli lidé ochotni v tak malé míře mluvit o svých přátelských kontaktech: "absenci sociopreferenčních vazeb je možno vysvětlit negativními sociálně psychologickými důsledky makrostrukturálních proměn, jež započaly rokem 1948 a zejména pak působením deformovaného politického systému..." Aniž by bylo možné tyto předpoklady ve výzkumu empiricky potvrdit, k dispozici byly záznamy tazatelů z polostrukturovaných rozhovorů s respondenty. Ti

zaznamenali ve zvýšené míře výroky typu: "nemalou měrou k tomu, že lidé se přátelsky nestýkají, přispěly události po roce 1948, věčné podezírání, rozdílnost v politickém myšlení, která se dříve tak výrazně neprojevovala, a vzájemná závist", nebo "důvěrná přátelství se v 50. letech rozpadala pro vzájemnou nedůvěru a zůstávala při formálních stycích", či "dlouhá léta uměle pěstovaná nedůvěra mezi lidmi zpřetrhala přátelské styky". [Petrušek 1969: 410]

Zdá se, že dalšími podobnými činiteli, které zasahovali do osobního a sociálního života lidí bylo i násilné združstevňování, problémy v pohraničních obcích s heterogenní národnostní skladbou, i důsledky radikální změny sociálních statusů osob (prudká či náhlá sestupná, ale i vzestupná mobilita). Všechny tyto faktory přispěly v kombinaci se změněnou politickou situací k ochlazení potažmo rozkladu vztahů sousedských, přátelských, někdy i rodinných.

Petrušek potvrzuje na svých datech zjištění, že existuje závislost mezi kulturní úrovní respondenta a jeho sociopreferenčními kontakty a zároveň i tvrzení, že sociopreferenční výběr je typičtější pro městské obyvatelstvo [Petrušek 1969]. Během průkopnického výzkumu a procesu zjišťování jeho validity bylo upozorněno na fakt, že ve venkovském prostředí stále panuje jiný typ sdružování než výrazně "sociopreferenční" (typu blízké přátelství) a to sousedství. Ilustrováno typickými výroky jako "my se tady všichni známe", nebo "všichni jsou tady moji přátelé" [Petrušek 1969: 406]. K výraznému vydělení sociopreferenční asociace v prostředí české vesnice 60. let zřejmě nedocházelo tak často, jako u městského obyvatelstva. Každodenní intenzivní kontakt a vysoká míra vzájemnosti spolu s obecně nízkou mírou soukromí, typické pro vesnické prostředí, nepředstavuje zřejmě prostředí motivující k dalším intenzivním osobním asociacím typu blízkých intimních přátelství mimo okruh rodiny a sousedství.

Parkovo klasické a již tolikrát vyvrácené tvrzení o tom, že velkoměsto "zpřetrhává všechny sociální kontakty a vede k sociálnímu rozkladu a desintegraci" [Park 1925], s nímž se intenzivně vyrovnávali mnozí autoři věnující se sociopreferenčním kontaktům v období 60. - 80. let 20. stol v socialistickém bloku [Kon 1980, Klein 1966, Petrušek 1969] se viditelně neprokázalo jako platné ani v české společnosti. Data, která Petrušek v roce 1969 interpretoval, ukázala, že míra sociopreferenčních kontaktů s velikostí sídla roste. [Petrušek 1969: 407].

S klesající mírou dosaženého vzdělání klesal celkově zájem o vzdělání a zřejmě i jeho význam, jako informace, která hrála nějakou roli v mezilidských vztazích. Ve výzkumu z roku 1967 nevědělo jaké má vzdělání blízký přítel 18,3% respondentů s neukončeným

základním vzděláním a 12,1% lidí se základním vzděláním, ale 0,0% respondentů s vysokoškolským vzděláním odpovědělo, že neví, jaké je vzdělání jejich blízkého přítele [Petrušek 1969: 412].

Data samotná však z tohoto šetření k dispozici nejsou, takže další analýzy není možné na těchto datech provést. Musíme se spolehnout na tvrzení, která ve své interpretaci podává Petrušek, když konstatuje, že sociopreferenční kontakty jsou věkově homogenní [Petrušek 1969].

V podstatě překvapivé je, že data z výzkumu 1967 ukazují relativně vysokou socioekonomickou propustnost mezi jednotlivými kategoriemi a tudíž jistou relativní vyšší míru otevřenosti společnosti v porovnání ke kapitalistickým společnostem [Petrušek 1969]. Je tedy možné, že socialistická společnost byla svým ustrojením více motivující pro překonávání socioekonomických bariér na poli mezilidských a přátelských kontaktů? Skutečností je, že komunistická společnost na rovnost všech lidí kladla veliký důraz. Socioekonomicky slabší populace nebyla kulturně perzekuována a odsunuta na okraj společnosti, spíše naopak byla uznávána, a pod heslem "pracující lid" oslavována jako nositel společenské změny, jako síla, která svou prací nese celou společnost kupředu. Až do období hospodářské krize a celkové skepse 70. let to v české společnosti jistě nebylo prázdné heslo a i sociálně či ekonomicky nižší vrstvy se mohly cítit ve společnosti poprvé v historii respektovány. Oficiálně společnost (alespoň zpočátku) nevytvářela kulturu psychologických bariér mezi svými členy.

Na druhou stranu úplné vymizení sociálních distancí a plný přechod od stratifikované společnosti k beztřídní se jeví z logického sociologického hlediska zcela utopickým. I ve společnosti, která netvoří interakční bariéry mezi lidmi jako aktéry ve společenském prostoru i tak existují faktory a zákonitosti, přispívající k jejich sdružování podle určitých vzorců. Tyto vzorce vytvářejí lidé sami svými akcemi v sociálním prostoru. Petrušek k tomu na konci své studie trefně říká: „Otevřená“ společnost, v níž nebude „interakčních bariér“ a v níž se budou lidé sdružovat podle principu „každý s každým“, není „hudbou vzdálené budoucnosti“, nýbrž ideologickou utopií a fikcí.“ [Petrušek 1969:422]

V sovětském svazu hrálo přátelství výjimečně významnou společenskou roli. Velmi vřelé, intimní a intenzivní přátelství udržovaná mezi lidmi v soukromí byla výraznou protiváhou chladného a amorfního života veřejného. Zároveň bylo přátelství zcela přirozeně používáno jako jistý sociální kapitál, či dokonce jako specifická síť. Kontakt mezi přáteli byl velmi častý. Pahl uvádí, že 16% lidí se stýká s přáteli každý den, 10% několikrát týdně a 22%

týdně, bez další specifikace zdroje této informace [Pahl 2000: 153]. Veliký důraz kladený na přátele a přátelské kontakty v Sovětském svazu byl ukázkou toho, jak sociální kapitál tvoří sociální kohezi. Přátelé projevovali neskutečnou aktivitu v tom, navzájem si pomáhat i v nejběžnějších každodenních starostech jako třeba pohlídat děti, sehnat nedostatkové potraviny, kusy oblečení, luxusní zboží, protlačit na lepší pracovní místo, získat byt, chatu, či dostat děti na dobrou školu. Přátelé byli vždy připraveni aktivovat celou síť svých přátel a přátel svých přátel k získání ceněných zdrojů pro své přátele. Celé sítě známých, čítajících často desítky lidí, byly lidmi udržovány jako konexe do desítek úřadů, podniků a dalších míst po celém svazu. Navíc nebylo nijak neadekvátní kohokoliv z nich požádat o pomoc. Zde fungoval celý složitý systém reciprocit nejen v dyadických vazbách, ale v sítích a celých sítích těchto sítí [Pahl 2000: 155]. Tam kde nefungoval zkorumpovaný byrokratický aparát ani obrovské organizace paralyzované neefektivním rozhodovacím cyklem nahrazovalo mnohé funkce soudružství a kolektivity přátelství a sítě známostí.

I když Čechy nejsou a nikdy nebyly jako Sovětský svaz, určitý sklon k přátelskému klientelismu jako specificky socialistickém sociálnímu východisku ze situace můžeme směle mluvit. Klientelismus pro českou sociologii popsal Keller [Keller 2001: 132]. Nikdy však český styl vzájemných výpomocí, služeb a reciprocit nedosáhl toho sovětského, jak jej popsal Pahl [2000]. Přátelství v Sovětském svazu bylo založeno nejprve na velmi srdečném, těsném a intimním vztahu a až za druhé bylo i prostředkem k vzájemné výpomoci, péči jeden o druhého.

Z výzkumů provedených na toto téma v českém prostředí můžeme usoudit, že v Čechách byly přátelské kontakty mezi lidmi vzácnější, i kontakt s přáteli méně častý [Petrušek 1969, Vlachová 1996]. Snad možná jak podotkl Petrušek: "Nemalou měrou k tomu, že lidé se přátelsky nestýkají, přispěly události po roce 1948, věčné podezírání, rozdílnost v politickém myšlení... a vzájemná závist" [Petrušek 1969: 410], tento výrok asi nejlépe shrnuje obecnou českou zkušenost s neformálními blízkými vztahy v době komunismu.

Přátelství a postmodernita

V 60. a 70. letech 20. století se začínají objevovat názory, že dochází k další transformaci západní společnosti. Například Daniel Bell upozornil na posouvání od industriální k postindustriální společnosti založené na rozmachu služeb, informací a informačních technologií [Šubrt 2010]. Dochází i k přecházení od dnešního způsobu

existence k novému druhu společenského uspořádání, jež je podle Giddense nazývaný jako "postmodernita" či "pozdní modernita". [Giddens 1998].

V souvislosti s postmodernitou je často zmiňován proces individualizace. Podle Giddense je individualita podporována "reflexivitou", což je procedura, kdy jedinci díky získávání nových údajů ustavičně pozměňují své životy a cíle, jež tedy už nejsou stanoveny zvyklostí [Giddens 2013]. Stejně tak Bauman chápe individualizaci jako posunutí od vyhrazené identity k identitě, kterou si člověk utváří sám. Beck uvádí, že jedinci jsou v rámci nové fáze modernity odtrženi od etablovaných sociálních forem, jako jsou třídy, genderový status či rodinné sítě, a jsou "odkázáni sami na sebe" [Šubrt 2010].

Současné obavy o hodnotu sociálních vztahů vycházejí nejvíce z teorie o procesu individualizace. Rozmach individualizace je často viděn jako posilování postavení sebestředného individua na úkor kolektivního sociálního počínání a jako oslabování způsobilosti lidí vytvářet vztahy s ostatními. Na místě je však podotknout spolu s Konem, že nářek po úbytku opravdových vztahů, společných cílů, společenské sounáležitosti i pravého přátelství nejsou v historii vůbec ojedinělé a najdeme je u mnoha autorů přemýšlejících o společnosti minimálně počínaje Aristotelem [Kon 1980]. Jestli je tomu skutečně tak, jak se obávají největší skeptikové, nebo jde o velmi přirozenou součást života ve společnosti či dokonce o dlouhodobý proces, překračující století zažívající jakousi kulminaci, nevíme.

Přítele mít či nemít

Samotná existence či neexistence sociopreferenčního kontaktu, je důležitou otázkou. Existence sociopreferenčního kontaktu, je podmínkou pestrosti sociálního učení, různorodosti sociálního prostoru jedince. Pokud není, není ani šance vyzkoušet si něco jiného než v rodině. Z tohoto pohledu heterogenní sociopreferenční kontakty jsou v jistém smyslu dveřmi do světa. Jsou to dveře do světa jiné sociální skupiny, možná třídy, možná i životního stylu. Ale jen díky přátelství je člověk do této jinakosti schopen nahlédnout zevnitř, očima jejích obyvatelů samotných. A nejen nahlédnout. Popsat a ukázat, zprostředkovat obrazem, zvukem, je dnes možné cokoli. Něco zásadního je však na individuálním prožitku. Na samotném syrovém prožívání situace s emocemi, jednání v ní, cítění. Takové autentické prožívání může zprostředkovat sociopreferenční kontakt, blízké přátelství. Blízkého přítele máme rádi, jeho prostředí vidíme jeho očima, přistupujeme k tomu prostředí opatrně, možná s údivem, možná s obavou, ale také s láskou, ze které se rodí pochopení. Díky příteli můžeme mít otevřené dveře do prostředí, které neznáme, které je jiné, ve kterém se dělají věci jinak.

Homogenita či heterogenita našich přátelství není jen předivem společnosti a ukazatelem jejích mikrosociálních charakteristik, které jdou po boku makrostrukturálních pojmů jako otevřená společnost. Stejnost či různost našich přátelství je také obrazem nás samých. Mít rád a chápat někoho, kdo se od nás liší v mnohém, je něco neběžného, něco co vyžaduje zvýšené úsilí na rozdíl od asociace skrze podobnost. Chce to odvahy, přesáhnout hranice a dát si vzájemné pochopení, napřáhnout se za různost. Míra heterogenity je i mírou naší osobní ochoty a odvahy jít dál a jinam, prožívat nové a jiné, přesahovat hranice známých a bezpečných stylů jednání a života.

2.2 Sociální stratifikace

Každá společnost se dá popsat nějakými pro ni charakteristickými znaky. Jednou z takových základních charakteristik je právě sociální stratifikace. Pojem stratifikace se dá vysvětlit několika způsoby. Stratifikaci lze popsat jako měřítko oblastí, ve kterých jsou mezi jednotlivými lidmi rozdíly. Mezi takové oblasti patří například životní styl, materiální úroveň nebo podíl na moci. Již od starověku se mnoho myslitelů zabývalo otázkou, proč k takovému rozvrstvení společnosti vůbec dochází a zda je rozvrstvení v každé společnosti jevem nutným a nezbytným.

Sociální stratifikace, neboli rozvrstvení společnosti, popisuje nerovnosti mezi různými skupinami lidí, které nějak strukturují sociální i fyzický prostor mezi nimi. „Max Weber rozlišoval mezi společnostmi stratifikovanými podle statusu (založeném na askriptivních charakteristikách a méně propustné – otrokářství, kasty, stavy) a společnostmi stratifikovanými podle třídy (propustnější), přičemž tyto systémy mohou často existovat vedle sebe“. [Jandourek 2001: 68]. V této citaci jsou již naznačeny některé typy stratifikačních systémů, které rozlišujeme.

Podle Karla Marxe jsou lidé klasifikováni do tříd na základě vlastnictví výrobních prostředků. Tato teorie se nazývá silná třídní teorie (třídní přístup). Druhou teorií je slabá třídní teorie (stratifikační přístup), kterou představil Max Weber. Lidé jsou podle Weberovy teorie klasifikováni do tříd na základě postavení na trhu práce [Šubrt 2010].

Klasický přístup k sociální stratifikaci ji chápe jako strukturu různých možností přístupu lidí k vzácným a společensky žádoucím zdrojům či statkům, což je také reprezentováno různými statusovými symboly [Šafr 2008a].

Sociální teorie mají k dispozici dvě různá pojetí sociální stratifikace. Prvním pojetím je teorie konfliktu. Ta spatřuje v sociální stratifikaci převážně nesmiřitelné a nesouměřitelné skupiny lidí. Společnost může být z hlediska této teorie stratifikace popsána jako „hierarchie určitých segmentů společnosti, kde na vrcholu nalézáme privilegované, tj. mocné a bohaté, kteří bývají zpravidla váženi a ctěni, a u dna ty nejhudší, kteří žijí na okraji společnosti, tj. deprivilegované.“ [Šanderová 2000: 9]. Teorie konfliktu je teorie popisující soupeřící jedince ve společnosti, kterým jde především o jejich vlastní prospěch. Obsazování významných pozic v jednotlivých skupinách, i v rámci celé společnosti je na základě tohoto pojetí také výsledkem určitého druhu konfliktu, boje o omezené a cenné společenské zdroje. Na opačném pólu stojí teorie konsensuální, podle které je sociální stratifikace výrazem motivace jedince k lepším výkonům cestou vidiny nabytí stále vyšších společenských odměn, získání přístupu k ceněným zdrojům. Pro každého člena společnosti je podle této teorie velmi obtížné obsadit vysokou pozici, protože je po něm vyžadována náročná příprava. „Nerovnost odměn tuto náročnost kompenzuje a zaručuje, že nejdůležitější pozice budou obsazovány nejvhodnějšími kandidáty.“ [Keller 2008: 192]. Konsensuální pojetí sociální stratifikace je typické především pro strukturální funkcionalismus¹.

Můžeme tedy shrnout, že teorie sociální stratifikace předkládá myšlenku existence hierarchicky uspořádaných společenských skupin, které se od sebe vzájemně liší svými ekonomickými, sociálními, politickými i kulturními charakteristikami. Tyto společenské vrstvy či třídy nejčastěji rozdělujeme podle jejich pozice na trhu práce, což zahrnuje například vztah k výrobním prostředkům, míru autonomie či míru hmotného zabezpečení. Je možné třídy a vrstvy rozeznávat i na základě objemu privilegií, která jim náleží, nebo objemu zdrojů, který mají k dispozici. Nejběžněji se v současné době používá stratifikace na základě vykonávané profese [Šafr 2010]. Vykonávaná profese je dle předpokladu spjata s určitou mírou privilegií, zdrojů i pozicí na trhu práce, mírou autonomie a zabezpečení. Jednotlivé profese se mezi sebou různou měrou v těchto charakteristikách liší.

Sociální struktura je názvem pro označení sítě vztahů ve společnosti, která propojuje její členy. Sociální struktura pomáhá vytvářet identitu společnosti a odlišit konkrétní společnost od jiné podobné společnosti. Zároveň můžeme díky ní zjistit, co je ve zkoumané společnosti relativně trvalé. Na sociální strukturu má vliv řada neustále probíhajících procesů.

¹ Strukturální funkcionalismus je sociologický směr, který vznikl ve 20. letech 20. století. Směr definuje sociální realitu jako množinu jednotlivých prvků, které ve společnosti plní dílčí funkce. Za nejvýznamnější představitele tohoto směru jsou považováni Talcott Parsons a Robert King Merton.

S její pomocí lze analyzovat sociální strukturu dle pohlaví, stáří, regionů i dalších ukazatelů, příjmových nerovností a životní úrovně obyvatelstva. Sociální struktura nám pomáhá na základě předem specifikovaných charakteristik zařadit člověka do příslušné pozice ve struktuře společnosti.

Vzdálenosti mezi lidmi můžeme nazvat jako distance. Distance může být fyzická neboli geografická nebo mentální sociální distance, distance ve vztazích. Tyto dvě roviny distance, prostorová i sociální se vzájemně prolínají, protínají a korelují a to spolu i proti sobě nejrůznějšími způsoby.

Myšlenky sociálních distancí se věnoval například Georg Simmel, který chápal sociální distanci jako základní vzorec strukturující lidská soužití tím, jak mezi nimi vytváří sociální prostor. Simmel rozdělil sociální distance na ty, které sdílíme s ostatními lidmi a ty, které jsou naše osobní. První jsou určené a reprodukovány kulturně, ty druhé si konstruuje každý individuálně v mezilidském kontaktu s druhými.

Velmi konkrétní klasifikace různých typů distancí provedl Rummel [Šafr 2008a]. Ten rozděluje distance subjektivní, to jest ty, jež jsou nahlíženy aktérem samotným, tj. jako vědomí o druhých lidech, od distancí objektivních. Subjektivní distance jsou distance psychologické, zájmové, ideologické, osobní (teritoriální), sympatie (afinity). Objektivní distance poskytují možnost nějakým způsobem komparovat distance mezi lidmi, ať si jsou této distance vědomi nebo ne. Komparovat se dají takové charakteristiky jako věk, vzdělání, profese, bohatství, intelektuální schopnosti apod. Tyto objektivní distance se dělí na materiální vzdálenosti v prostoru a sociální distance, tj. distance statusové, třídní a kulturní.

Specifické životní styly odlišující jednotlivá strata společnosti jsou nazývány distance kulturní. Socio-kulturní distance mezi třídami jsou tím, co výrazně ovlivňuje a strukturuje sociální prostor. Velkou roli jim přikládá ve své koncepci sociálního prostoru Bourdieu [(1979) 1984]. V jeho pojetí jsou rozdíly a vzdálenosti v sociokulturním prostředí dány životním stylem. Jako zásadní se jeví prostorová vzdálenost od kulturního centra. Protože kulturní centrum je místem, kde se v reálném prostoru lidé mají možnost naučit ovládat kódy legitimní kultury. Velká prostorová distance od centra (škol, divadel, muzeí, ale i restaurací či sportovišť) znesnadňuje účastnit se sociálního učení a reprodukce těchto kulturních kódů. Tato vzdálenost se stává i vzdáleností sociální a může být mechanismem, který vede k sociální exkluzi lidí nekulturních od těch, kteří kulturu "mají" [Bourdieu (1979) 1984].

Styl života je skutečně faktorem, který ať vědomě nebo nevědomě lidi od sebe odděluje, v dnešní době by se již dalo polemizovat o tom, zda je kulturní distance tak silně

prostorově podmíněna, jak ji vykládá Bourdieu. Nicméně platí, že “Kulturní vzorce jsou organizovány v symbolicky hierarchizovaném prostoru na základě principu homologie – souznění pozic s charakterem kulturního vkusu či obecněji s životním stylem.” [Šafr 2008a: 14].

Co se týče měření stratifikace ve společnosti, známe několik metodologických přístupů. Prvním je použití určitých ukazatelů zkonstruovaných na základě naměřených či odvozených vlastností profesí, profesních skupin i profesních kategorií, jako třeba index sestavený ze zjištění o příjmech a vzdělání, který nazýváme index socioekonomického statusu [Šafr 2008a]. Tento přístup je dost ekonomizující a ne vždy se hodí pro výzkum všech společností. Sociologie však má naštěstí i alternativy. Dalšími přístupy jsou přístup reputační a relační, ty se od předchozího liší v tom, že pracují s výpovědí respondenta. V reputačním přístupu hodnotí pozice v systému stratifikace respondent sám jako člen tohoto systému. V relačním přístupu předpokládáme, že je možné zjistit pozici jedince ve struktuře na základě vzorců asociací mezi lidmi [Šafr 2008a].

Stále častěji je v sociologii preferována myšlenka, že sociální struktura je reprodukována na základě kulturní praxe, interakcí a kontaktů mezi lidmi. To vede k zvýšenému zájmu o zkoumání reprodukce kulturních vzorců jako diskurzů i výzkum sítí, asociací mezi lidmi, přediva, které vytváří struktury. Pohled do toho, kde vznikají bariéry, jak se mění reakcemi lidí na změny v kultuře i historii je jednoznačně zajímavý.

Otevřená a uzavřená společnost

Podle toho, jestli mají příslušníci společenství možnost přesouvat se v okruhu stratifikačního žebříčku do vrchních vrstev a pozměňovat tak svoje postavení, rozeznáváme společnosti otevřené a uzavřené.

Otevřená společnost je definována jako společnost s charakteristickou sociální propustností, kde má každý pravděpodobnost dosáhnout svého postavení vlastním přičiněním, úsilím a úspěchem v soutěži s ostatními příslušníky společnosti, ke které má stejné výchozí možnosti jako ostatní. Ideální druh otevřené společnosti je uváděn do spojitosti se svobodomyšlnou demokratickou skladbou řízení společnosti [Vlachová 1996].

„Společnost založenou na svobodě rozhodování jednotlivce, na racionálním kriticismu, individualismu, na ochotě a způsobilosti ke změně, na vysoké adaptabilitě vůči změnám a tlakům vnějšího prostředí, na vysoké sociální mobilitě a demokratickém politickém systému“

[Maříková 1996: 1202] pojmenoval jako koncept otevřené společnosti první Karl Raimund Popper. Na těchto zákonitostech jsou podle něj založeny západní kapitalistické společnosti, ale ve starověku také například antické Athény [Popper 1994].

Naopak společnost uzavřená by byla příznačná nevelkou měrou mobility a naopak značnou měrou obvyklého nebo připsaného statusu, který se pozměňuje jen velice pozvolna, protože perspektivy na společenský vzestup jsou v takovýchto společnostech potlačeny [Vlachová 1996]. Uzavřená společnost je, jak jsme si již výše zmínili, ideálně-typickým opakem společnosti otevřené. Je opřena o autoritářství, dogmatický způsob myšlení, kolektivismus, strnulost, stagnaci, nízkou mobilitu [Popper 1994]. Často také souvisí s totalitním autoritářským či autokratickým politickým uspořádáním společnosti. Jako příklady takového společenského uspořádání najdeme organizaci společnosti v antické Spartě, Prusku, dále například nacistické Německo či Sovětský svaz.

S menším radikalismem než Popper lze konstatovat, že uzavřená společnost je společnost založená více na tradičních principech, s nízkou mobilitou jak geografickou tak sociální, jejíž členové vyznávají hodnoty námi nazírané jako tradiční, povětšinou spjaté s rodinou, půdou, vírou.

Vesměs je možno shledat, že uzavřená společnost se ve významnější míře vyskytovala více v dřívějších, minulých dobách. Zahájení urbanizace a industrializace totiž přineslo procesy, jež velice podpořily nárůst sociální mobility. A tímto způsobem se i společnost uzavřená transformovala na otevřenou. [Petrusek 1997: 48].

Vývoj v Evropě stejně jako jinde ve světě v posledním století směřuje stále více k modernizaci a globalizaci společnosti. Tlak na tradiční uzavřené společnosti je ze strany společnosti otevřené a globální k modernizaci stále silnější [Giddens 1998].

Od otevřené společnosti k sociopreferenčním kontaktům

Schizma mezi mikro a makrosociologickými přístupy, zrozené již na počátku vědního oboru otci zakladateli Maxem Weberem a Émile Durkheimem, je něco, s čím se sociologické teorie snaží vyrovnat dodnes. O jeho překonání vědecky usiloval třeba i Parsonsův strukturální funkcionalismus i Giddensova teorie strukturace. O jedno velmi radikální řešení se pokusil R. Collins [Šubrt 2008] a jeho teorii si načrtneme pro ilustraci jiného pohledu na vztah mezi makro a mikro rovinou v sociologii.

Collins trochu radikálně usuzuje, že makrofenomény jako stát, kultura, hospodářství nebo sociální vrstva vůbec neexistují jako takové, ale jejich entita je pouze souhrnem jednotlivců a jejich jednání v milionech mikrosituací. [Šubrt 2008]. Jakoby makrostruktura byla neustále aktualizována sociální praxí lidí v neustálém toku jejich mikroakcí, ve kterých ji nějak samozřejmě předpokládají a tím i konstituují nebo utvrzují její existenci. Collinsova radikální mikrosociologie a její pohled na sociologii je pro nás přínosný z jednoho prostého důvodu a tím je, jak konstatuje Šubrt: "Obecné sociologické koncepty mohou nabýt empirického významu jedině tehdy, bude-li v nich zaručena vazba na typické mikroudálosti, které vedou k jejich konstituování." [Šubrt 2008: 139]

Relační přístup ke studiu stratifikace

"Sociální nerovnosti vznikají nejen v rovině materiální, ale také sociální, rozuměj interpersonální a kulturní." [Šafr 2008a: 11].

V relačním přístupu nabývá stratifikace spíše podobu systému sociálních distancí než struktury odlišných možností přístupu k ceněným zdrojům. V relačním přístupu jde o sledování vzorců vzájemných vztahů mezi lidmi, protože ty samy o sobě určují povahu stratifikace. Sociálně distanční-interakční přístup nijak předem nedefinuje oblasti nerovností ani předem nepředpokládá hierarchicky uspořádané skupiny. Zde „základním analytickým předpokladem je, že samotná asociace, či přesněji řečeno její absence, určuje společenskou distanci.“ [Šafr 2008a: 44].

A pokud je společnost charakterizována jako otevřená společnost, pak to vypovídá o tom, že v ní nastává nějakým způsobem rovnost šancí na přístup k ceněným zdrojům, společnost sama neklade institucionální a jiné překážky sociální mobility. Heterogenita může nastat jen v relačním smyslu a to právě, pokud k ní existuje strukturální příležitost.

Máme zde tedy čtyři základní předpoklady, z nichž teorie vychází: 1. existence asociací mezi lidmi přímo závisí na jejich sociální distanci 2. k sociálnímu kontaktu může dojít, pokud k němu jsou příležitosti 3. sociální kontakty s jinými skupinami či straty podporuje sociální mobilitu 4. nad vlivem jiných dimenzí převažuje ve velkých populacích vliv hlavních dimenzí sociálních diferencí [Blau, Schwartz 1997: 13].

To, že strukturální podmínky mají dopad na sociální život, je ve výsledku nutné vidět kontextuálně. Například teorém paradoxu nerovnosti ukazuje, že pokud hromadění určité charakteristiky či statku dojde za určitou hranici, sníží se nerovnost v přerozdělení tohoto

statku či charakteristiky ve zbytku populace a dojde ke zvýšení rovnosti v distribuci tohoto statku mezi touto populací. (Pokud bohatství nebo moc spadá do rukou čím dál užšího kruhu lidí, všichni ostatní si začínají být paradoxně více rovni, protože moc se na všechny jedince distribuuje stejně malou měrou a zůstává uzavřena v rukou úzkého okruhu lidí.) Tím se sice tato extrémní nerovnost nevymazává, ale vzhledem k celé populaci dochází k jakémusi vyrovnání (většina je si rovnější v přístupu k šancím) [Blau 1977: 9].

A tak proces vzniku tříd dle relační teorie probíhá skrze distinkce a interakce, jež mohou být značně lokálně kontextuální. V tomto přístupu hranice mezi třídami nejsou charakterizovány jako nějaký typ socioekonomické aktivity. Hranice mezi třídami spíše vznikají na pozadí sociálně podmíněného setkávání se a také jsou vytvářeny pomocí kulturního vymezení se, či odlišení se.

Sociální prostor z perspektivy sociálně-distanční je multidimenzionální, tvořený lidmi v různých pozicích, jejich interakcemi a vztahy, za nimiž vždy stojí určitá kultura, tedy názory, hodnoty a normy. Vzdálenosti mezi lidmi v sociálním prostoru vyplývají z rozdílných vztahů, které mezi sebou mají, nebo jsou ochotni mít. A tyto vzdálenosti neboli distance, jsou vždy podmíněny výchozí pozicí v sociálním prostoru a sdílenými preferencemi (kulturou hodnot). Šafr píše, že "Lidé mají tendenci vyhledávat kontakt se sobě podobnými, aby minimalizovali neurčitost, která může přinést riziko, a upevnili identitu vlastní skupiny." [Šafr 2008a: 39].

"Sociální strukturu tvoří vícedimenzionální prostor pozic, na jejich konfiguraci a vzájemných distancích se podílí vzájemné interakce (či jejich absence) a další faktory symbolického jednání." [Šafr 2008a: 11]. Meziskupinové relace tak představují průsečík dvou sil a to kulturní praxe a určité formy sociálních interakcí, představované zde asociacemi v silných vazbách, jako je manželství či přátelství.

2.3 Princip homogenity

Proč sociální zázemí kamarádů tak silně souvisí? A proč je zamilování ovlivněno naším společenským postavením? I když máme pocit, že máme svobodnou volbu našich přátel a milovaných, v podstatě jsou naše nejosobnější a intimní volby omezovány vzory společenských podobností a diferenciatními asociacemi. Vzorec homofilie neboli princip, dle kterého si s větší pravděpodobností v sociálním prostředí vybereme lidi, kteří jsou nám velmi sociálně podobní, funguje jaksi skrytě. Sociální podobnost z hlediska pracovního postavení, z hlediska rasy, etnického původu, vzdělání, věku, náboženství, postoje, vkusu či přesvědčení

silně strukturuje celou řadu síťových vztahů. Od dlouhotrvajících intenzivních vztahů jako je manželství, partnerství a přátelství, ke kratším situačním vazbám.

Takže lidé, se kterými se nejvíce setkáváme, mají tendenci patřit mezi stejně vzdělané, pocházející ze stejné sociální třídy, mít stejné náboženství, etnický původ, ale i názory a postoje. Tento fakt má obrovský vliv na naše životní směřování, názory a postoje a také na to, jak se nerovnosti ve společnosti zachovávají a reprodukují [Bottero 2005]. V základu toho, jak se vytváříme své svazky s ostatními lidmi, fungují nějak systémově určité procesy sociálního třídění. Tyto vzorce mají obrovský vliv na sociální sítě a vytváří distanci v sociálním prostoru mezi sociálně nerovnými.

Přátelství velmi přirozeně vzniká tam, kde mají lidé možnost častého společného kontaktu, komunikace, společných aktivit a zážitků. Čím více se lidé navzájem poznávají, čím více spolu tráví času, mají společných zájmů a zážitků, tím intenzivnějším se stává jejich pouto. V sociálním prostoru tedy máme nejvyšší šanci potkat svého budoucího nejbližšího přítele právě v těch sociálních kruzích, kontextech a situacích, v kterých se sami denně nebo velmi často pohybujeme.

Verbrugge se věnoval jevu, který nazývá multiplexity, neboli vícenásobnost. Zjistil, že někteří lidé mají tendenci překrývat některé sociální role navzájem a mít tak za nejbližšího přítele někoho z rodiny nebo spolupracovníka z práce, nebo třeba souseda [Verbrugge 1977].

Verbrugge také sledoval tendenci ke statusové podobnosti ve volbě přátel v dospělosti. Jeho výzkum pocházel z amerického velkoměsta Detroit a menšího města v západním Německu (zřejmě Geilenkirchen). Ve výsledcích z těchto šetření Verbrugge naznačil principy setkávání se a vytváření svazků, během kterých se lidé neznámí stávají známými, potažmo pak přáteli. Jeden z nejzávažnějších prokázaných principů, je princip homofilie. Ten tvrdí, že čím více jsou si dva lidé podobní, tím větší je pravděpodobnost, že se z nich stanou přátelé.

Tento princip Verbrugge testoval v maticích volby přátel pro dvanáct sociálních charakteristik za pomoci statistických metod odds ratio a marginal ratio. Při srovnání s modelem náhodného výběru, volba přítele v dospělosti vykazovala velkou tendenci směrem k statusové homogenitě a to pro všech dvanáct zkoumaných sociálních charakteristik.

Tendence je nejsilnější pro nejlepší nebo nejbližší přátele. Čím méně jsou si tedy dva lidé podobní v sociálních charakteristikách, tím menší je pravděpodobnost, že se stanou blízkými přáteli [Verbrugge 1977].

Přátelství není jedinou sociopreferenční vazbou, která je silně ovlivněna homogenitou. Jak silně působí vzorec homophily, asociace skrze podobnost, ve společnosti si ukážeme na příkladu manželské homogamie.

V rodině dochází k reprodukci kulturních znaků, životního stylu i statusu, to nazýváme mobilitou. Mobilita je intragenerační a intergenerační. Stejně tak jako rodina vytváří pro člověka primární prostředí pro jeho socializaci a přirozené prostředí učení kulturním vzorcům tak i životního stylu, stejně tak přátelství může dělat to samé. Rodina je sociálním prostorem, ve kterém probíhá učení, socializace, rozšiřují se společenské schopnosti, zkoušejí se role.

Sociální prostředí, ve kterém se sociálně pohybujeme a které pro nás vytváří a vymezuje i přátelství, podmiňuje reprodukci distancí, relací i stratifikace. V prostředí se učíme, z prostředí vycházíme, prostředí si s sebou neseme jako etalon do všech jiných prostředí, která možná vyzkoušíme. Prostor, ve kterém žijeme je prostě důležité. A stejně jako rodina, přátelství je sociálním prostředím. Síť přátel a známých mohou být přímo ve smyslu sociálního kapitálu prostředky sociální mobility. Ale mohou také „jen“ vytvářet prostředí, niveau, ve kterém se jedinec socializuje a učí, z něhož přejímá to, jak se k sobě navzájem chováme. Vytváří si psychologické distance, které udržují sociální distance při životě, tj. reprodukuje je. Tak je sociální struktura zapředená přímo do samotné osobnosti člověka. Simultánně jej ovlivňuje, a je jím ovlivňována. Člověk internalizuje vzorce sociálního chování, a pokud se osvědčily, dále je používá. Jejich používáním aktualizuje, modifikuje či reprodukuje to, co se naučil a internalizoval. Spolu-tvoří sociální svět.

Manželské svazky i přátelství či známosti jsou kontakty sociopreferenční – existuje v nich „svobodný“ výběr, na rozdíl od narození do rodiny, které je askriptivní, tedy pevně dané [Katrňák, 2009]. Pravidlo homogamie říká, že majorita lidí, kteří uzavírají sňatek, si nevybírá partnera nebo partnerku nahodile, ale hledá si je na podkladě podobnosti sociálních charakteristik [Katrňák 2009].

Partnerský výběr není, stručně řečeno, nepopsaným listem papíru, jak se z úhlu pohledu jedince jeví a jak je také prezentován na veřejnosti a v masmédiích. Volba manžela nebo manželky strukturují sociálními kritérii, která vymezují pravděpodobnost jednotlivých protějšků, jež člověk během svého života nejen potká, ale které si pro svůj manželský život i zvolí [Katrňák 2009].

Jak sociální mobilita ve společnosti tak i manželská homogamie jsou předmětem mnoha sociologických zkoumání. Proti tomu problematika homogenity přátelských sítí byla v české sociologii následována spíše okrajově. Z toho důvodu nejdůležitější zaměření práce se orientuje obzvláště k vývoji sociopreferenčních kontaktů v přátelství v druhé polovině 20. století jako indikátorům otevřenosti či uzavřenosti společnosti. Na rovině manželské homogamie je k dispozici souhrnná studie jejího vývoje od roku 1920 až po dnešek [Katrňák, 2009].

„Neviditelná síla zákonitosti homophily – „podobnost vede ke kontaktu“ – strukturuje vazby v sítích různých forem...dlouhodobých intenzivních vazeb jako přátelství a manželství.“ [Šafr 2008a: 27]. Homogenita, především vzdělanostní a statusová, je ukazatelem podobnosti, která může formovat vztahy.

Ve vymezení pojmu sociální status jsem se pokusila identifikovat jeho základní složky. Status může být askriptivní, neboli připsaný - pohlaví, rasa, věk i status získaný vlastní zásluhou, preferenční - vzdělání, profese, ekonomická situace [Maříková et. 1996: 1226]. K roli homophily, statusové homogeneity a heterogeneity ve společnosti a jejich vlivu na formování mikrosociálních sociopreferenčních svazků vznikají rozmanité sociologické výzkumy a práce [Blau 1977, Bourdieu 1984, Rummel 1976, Petrusek 1969, Šafr 2008]. Na základě relačního přístupu ke stratifikaci "Zkoumáme způsob, jak jsou hierarchie a nerovnosti rutinně reprodukovány v sociálních interakcích, přičemž rozhodujícím faktorem určujícím povahu sociální struktury je asociace skrze sňatek a přátelství" [Šafr 2008a: 12].

Empirické zkoumání takových sociálních interakčních systémů a jejich stratifikačních vzorců pak může velmi přispět k zodpovězení otázky po realitě v sociologii jaksi předem předpokládaných sociálních vrstev či tříd i otázku jaká je míra otevřenosti společnosti z mikrostrukturálního pohledu.

2.4 Životní běh

Paradigma životního běhu nabízí specifický teoretický pohled na dialektický vztah mezi člověkem a společností. Toto pojetí v sobě spojuje makro- a mikrosociální roviny společenské struktury spolu s dynamickým prvkem. Propojuje tak koncepty individuálního jednání, sociální struktury a sociální změny.

Z hlediska přístupu k sociální realitě sleduje teorie životního běhu tři základní principy: 1. holistické pojetí lidského života, 2. sociální struktura a člověk se vzájemně ovlivňují, 3. vzájemná interakce mezi společnostmi a individuem významně souvisí s věkem [Havlíková 2007].

Věk člověka vzhledem k společnosti má dimenzi biologickou, sociální i psychologickou [Havlíková 2007]. Všechny jsou vzájemně provázány a společně vytvářejí specifickou podobu životního běhu lidí.

Přínosná je specifikace dimenzí nebo roviny lidského věku dle [Elder 1975]:

a) Individuální životní čas. Člověk je zaprvé tělesnou bytostí a každý z nás má svůj chronologický, či jinak biologický věk. Jedná se o život tak, jak jej většinou běžně pojmáme, jako cyklus od narození ke stáří a smrti.

b) Sociální věk souvisí se společenskou konstrukcí významu biologického věku. Zahrnuje sdílená normativní očekávání ohledně vhodných rolí a jednání v závislosti na určitém biologickém věku. Společnost přitom využívá různých institucionálních mechanismů a kulturních společenských diskurzů k regulaci i povzbuzení jedince, aby svůj životní běh konstruoval v souladu se společenskými věkovými normami.

c) Historický věk umísťuje jedince na základě jeho roku narození do konkrétní historické doby a konkrétního místa. Možnosti a omezení z toho vyplývající ovlivňují výslednou podobu životního běhu. Vždy je rozdíl, jestli určité události, nebo dobu člověk prožil jako malé dítě, jako dospívající, jako rodič či jako senior.

Vliv umístění v čase a prostoru na lidský životní běh může mít podobu periodního, kohortního nebo generačního efektu [Mannheim 1952]. Takový efekt vzniká jako důsledek historické události, která zasáhla životy všech členů dané společnosti. Může to být masivní přírodní katastrofa, triumfální historická událost, válka i zásadní změna politického režimu, nebo ekonomická krize a mnoho dalších. Zahrnutí vlivu historických okolností při utváření životního běhu vždy zpřesňuje kauzální vysvětlování při analýze [Havlíková 2007].

Podoba světa, kterou jedinec zakoušel v mládí, je podle Mannheim [1952] určující i pro jeho další život. Rané zážitky vytvářejí „přirozený obraz světa“ daného jedince. Specifickou dobou v životním běhu člověka je doba formativního věku, kdy člověk dospívá jako sociální bytost a vstupuje do světa společnosti již jako její samostatný člen [Macek 2005]. Historické poměry panující v mládí a dospívání jedince tak mají rozhodující vliv na

jeho další rozhodování a jednání [Mannheim 1952, Marada 2007]. Člověk poměřuje všechny následující zážitky, zkušenosti a události podle upevněných formativních momentů, jež ve svém životě prožil. „Jakýkoliv bod v životě je chápán jako výslednice minulé zkušenosti a budoucích očekávání a současně jako výslednice integrace individuálních motivů a vnějších omezení.“ [Giele a Elder 1998: 17].

Mannheimova esej *Otázka generací*, obrátila pozornost sociologů k významu historického času pro utváření odlišných vzorců individuálních životů a stojí tak za začleněním dějinného prvku do paradigmatu životního běhu [Elder 1975]. Je však zajímavé, že studie s Mannheimovým konceptem generace jako konstruované kolektivní identity často nepracují. Otázky kolektivních mentalit tak zatím zůstávají stranou zájmu, a to i přesto, že zvláště evropský výzkum často probíhá na bázi kohortního srovnávání (Havlíková 2007).

2.5 Generace

Pro tuto práci klíčovým specifíkem je právě pokus o uchopení fenoménu přátelství na podkladě empirického výzkumu a v historické perspektivě. Proto právě práce s generacemi se jeví jako výjimečné řešení, které nám umožní pohled do minulosti z jednoho bodu v čase.

V naší práci se pokusíme pojem generace specifikovat v širokém sociologickém smyslu. Zajímavou studii k tématu generací podal Karl Mannheim [Marada 2007]. Dle jeho závěrů, jedna generace střídá na poli běhu času druhou. Generace po sobě volně následují, aniž by se nutně prolínaly. Generace je charakteristická tím, že jako uskupení jedinců narozené v určité kohortě, participují vždy výrazně na jednom časově omezeném úseku dějin a dochází skrze ně ke kontinuálnímu předávání kulturních znaků.

Generační souvislost [Mannheim 2007] vzniká, když jsou lidé narození ve stejných kohortách společně jako sociální aktéři zasazení do jednoho kulturního a historického rámce a budou tak mít možnost "participovat na stejných událostech, životních obsazích apod., a ještě více možnost činit tak ze stejného způsobu vrstvení vědomí" [Mannheim 2007: 26]. Generace je tedy jednota jedinců silně ovlivněných historickým a kulturním kontextem doby, kdy její příslušníci zažívali období formování jejich sociální osobnosti. Důležitost této formativní fáze je klíčová, protože pro participaci na historických událostech a vrstvení vědomí vzhledem k zažitým obsahům je důležitý silný emocionální podtext. Ten je rozhodující z hlediska fázování a pozdější interpretace historického času [Marada 2007a]. Historická zkušenost má největší vliv na osoby, které ji prožily v době vstupu do dospělosti,

kdy je nejsilněji formován vztah individua ke společnosti, chuť i míra participace a zároveň kolektivní generační identita všech, kteří společně historický emocionálně zabarvený kontext prožívají [Marada2007a]. V pozdějším věku, kdy se již psychologická i sociální osobnost jedince usazuje, není již kolektivní identita prožívána natolik emocionálně a tak i historické události jsou vnímány rozdílně. Zdá se, že tato rozdílná percepce a míra emocionální angažovanosti na historických událostech společnosti vytváří i rozdíly ve vyznávaných hodnotách a postojích generací [Inglehart 1977].

Generaci tedy spojuje intenzivní socio-kulturní prožitek, kterým jednotlivci společně prošli ve formující fázi vývoje jejich osobnosti. Tato doba, fáze ukotvení mladého člověka jako bytosti společenské, je vždy víceméně ohraničena jedné straně dětstvím na straně druhé dospělostí, kdy se osobnostní rysy již pevně usazují. Generaci tedy chápeme nikoli jako libovolnou skupinu jednotlivců narozených ve stejném roce, ale jako několik po sobě následujících věkových kohort silně ovlivněných společným kulturním a historickým kontextem doby [Laudátová 2010].

Jedna důležitá souvislost, která určuje generaci a její generační vědomí, je fakt, že historickou událost se silným emocionálním podtextem, a je jedno zda je triumfální nebo traumatizující, zažívají právě jen a pouze lidé té jedné vymezené generace. Onen emocionální náboj z prožitků je nepřenositelný a tak ti, kteří se narodili později nebo jej prožili ve velmi raném věku, již budou svým vnímáním a chápáním proběhlého vždy na jiné rovině, než přímí aktéři, svědci, pozorovatelé [Giesen 2004]. "Generace se odlišují a navzájem rozpoznávají coby nositelky zvláštní historické paměti" [Marada 2007a: 80].

Marada dále poznamenává, že jednou z významných charakteristik generací je to, že jsou také vztahovým fenoménem. Ony se nejen od sebe liší prožitým obsahem, ale i rozpoznávají mezi sebou významný rozdíl ve vnímání stejného historického vlivu. Vymezují se vlastně jedna vůči druhé. Jak trefně říká Marada: "Ve hře jsou historické vlivy, jež jsou zakoušené (vstřebávané, vnímání, reprezentované) jinak než ty samé vlivy zakouší (vstřebávají, vnímají a reprezentují) jiné věkové kohorty." [Marada 2007a: 82].

Generace poválečná

První specifickou generací, kterou bych ráda z proudu dějin vydělila, je generace, kterou budu nazývat poválečná. Z demografického hlediska je to generace lidí narozených v letech před 2. světovou válkou, do roku 1938. Je to generace, základy jejíhož společenského

postoje vycházely ze stavu společnosti konce třicátých let 20. stol. Historický vývoj, který tato generace v mládí prožila, přechází od okupace až k euforii konce války.

Právě tato generace v sobě nachází obrovskou aktivitu směrem k poválečné obnově státu i společnosti. Dle Saka, " jde o nejvýraznější generaci jako objekt i společenský subjekt od poloviny 19. století." [Sak 2016: 1].

Své formativní období tato generace prožívá právě v poválečných letech. Významným bodem, z hlediska formování generační identity je rok 1948, kdy se dostala k moci komunistická strana, a zahájila reformy. V první etapě komunismu převládala komunistická ortodoxie jak uvnitř strany, tak ve společnosti [Dějiny 1992].

Poválečná generace cítí nadšení a chuť do práce, její základní společenský postoj je charakteristický potřebou vybudovat novou sociálně spravedlivou společnost. V Československu se socialismus „zrodil z přání většiny obyvatelstva, kterým se spravedlnost a rovnost, jež hlásal, zdály eticky hodnotnější než nespravedlnost a nerovnost kapitalismu“ [Holý 2010: 24].

Hrůzy války jsou vyváženy pozitivní vidinou skvělé budoucnosti. Z válkou rozrušené společnosti zbyly trosky a tak se příležitosti k budování na nových společenských základech této generaci přirozeně samy nabízely. Nadšené budování socialismu vystřídala v polovině 50. let skepse. Socialismus se ukázal silně deformovaný stalinismem a začal se projevovat totalitárně [Dějiny 1992: 280–284]. Tato generace je pozoruhodná silou své společenské angažovanosti a aktivity. Po reflexi těchto společenských změn se lidé z poválečné generace pustili do jejich reformy a jejich společenské aktivity za záchranu spravedlivé společnosti vyvrcholily až okupací v roce 1968 a Pražským jarem roku 1969.

Generace reformní

Generace reformní neboli generace pražského jara již nevycházela z osobní zkušenosti předválečného Československa nebo okupace. Jedná se věkovou kohortu narozenou mezi léty 1938 - 1949. "Sociálně a politicky tato generace zrála v šedesátých letech, které zpětně hodnotíme jako zlatá šedesátá" [Sak 2016: 2]. Formativní fázi prožívají lidé z této generace v šedesátých letech 20.století.

Hranice mezi stalinismem padesátých let a postupně se uvolňující atmosférou let šedesátých není úplně jasná, ale rok 1959 se jeví jako adekvátní dělítko. V šedesátých letech proběhla postupná liberalizace stranické politiky i celé společnosti. Postupně se zaváděly

některé demokratické a liberální principy [Dějiny 1992: 280–284]. Vývoj kulminoval tzv. Pražským jarem v roce 1968. Myšlenka ‚socialismu s lidskou tváří‘ vyšla z komunistické strany, ta se pokusila o reformu systému. Rok 1968 byl výjimečným obdobím poválečných československých dějin: byla zrušena cenzura, komunistická strana se rozhodla oslabit svou roli v plánování ekonomiky a přiklonila se k volnému trhu [Dějiny 1992].

Šedesátá léta jsou charakteristická rozvojem české literatury a poezie (M. Kundera, B. Hrabal, O. Pavel, V. Holan, J. Seifert), nástupem nové filmové české vlny, úspěchem Československa na světové výstavě Expo 58 ad. [Dějiny 1992].

Generace vyrůstá v tom živém ruchu obnovy, který iniciovala generace předchozí. Možná i proto je to obecně generace velkých ideálů, která se vymezuje velmi kriticky vůči neduhům tehdejší společnosti (nedostatku demokracie ve společnosti, politické nomenklatuře, cenzuře).

V šedesátých letech se stalo celosvětovým fenoménem studentské hnutí a to české se aktivně formovalo na řešení českých společenských problémů. Mladí mají chuť se bouřit, jejich otcové ozdravit nemocnou společnost, kterou nedávno tak nadšeně pomáhali budovat. Vše vrcholí okupací v srpnu 1968, pražským jarem 1969 a nástupem normalizace a opětovným upevňováním pozic komunistického režimu [Dějiny 1992].

Normalizace generaci 60. let paralyzovala. Mnoho mladých lidí z této generace odchází do emigrace. Ti, kteří zůstávají, se musí vyrovnat s perzekucemi za svou politickou činnost, s uzavřením státních hranic a výrazným potlačením svobody [Sak 2016].

Generace normalizační

Je mnohem nevýraznější než obě dvě generace ji předcházející i než ta, která po ní následuje. Z toku času se vynořuje jen nenápadně a především pouze v distinkci mezi ní a generací, která jí předchází a která ji vystřídá. Tato generace tedy potvrzuje teoretické východisko Marady, který upozorňuje právě na fakt, že generační charakter se často rodí z rozdílu mezi generací předcházející a generací nastupující [Marada 2007a].

U této generace 70. let můžeme pozorovat právě to, že není ostře ohraničena žádnou výraznou historickou událostí, která by celou kolektivitu společnosti závazně spojovala. Tato generace je spíše jiná díky duchu doby, ve kterém dospěla a který, stejně jako v jiných případech bezprostřední traumatická nebo triumfální historická událost, zasahoval do všech oblastí života a týkal se všech lidí tehdejší společnosti. Tento duch doby je historiky nazýván jako takzvaná "normalizace".

Ročníky narozené v průběhu konce padesátých let vstupují do dospělosti právě v situaci po pražském jaru, po stranických prověrkách a čistkách, které proběhly do konce roku 1970. Následující léta se nesla v duchu normalizace společenských poměrů. „Po dubnu 1969 se zčásti pod vnějším tlakem, zčásti za stále vzrůstající iniciativy domácích konzervativních sil poměrně rychle prosadilo administrativní přerušení, popřípadě zabrzdění výkonově demokratizačních tendencí vývoje a došlo k příkrému obratu k restauraci a plnému rozvoji přežívajících rovnostářsko-byrokratických poměrů.“ [Alan 1999: 136]. Komunistická strana se zbavila většiny inteligentních a schopných lidí na všech vedoucích místech plošně a socialismus tak získal zcela jinou, zajímavou tvář.

Nespokojenost těch, kteří byli za své politické aktivity 1969 perzekuováni a převedeni na neatraktivní pracovní posty se dá chápat i s odkazem na to, že jejich nové vedení a nové vedení celé společnosti se ocitlo v rukou lidí, kteří bohužel často nedosahovali vzděláním ani intelektuální úrovní na své předchůdce [Holý 2010]. Nesouhlas a nespokojenost v řadách inteligentních a schopných lidí byl hmatatelný, ale veřejně se neprojevil. Nastala doba utišení a obratu od společenské angažovanosti k uspokojování osobních potřeb a aspirací.

Zpětným pohledem se tato generace jeví charakteristická určitou pragmatičností a velkou sociální adaptabilitou, což ve své době byly zřejmě nejvýhodnější strategie k pohodlnému přežití.

Situaci v Československu trefně charakterizuje pojem "gulášový socialismus" [Sak 2016], který se sice používá k popisu kádárovského socialismu, typického velkou dávkou liberalismu, v Maďarsku 50. - 80. let 20. stol. Nicméně na československou normalizační dobu 70. a začátku 80. let se celkem příznačně hodí. "Normalizační moc udělala s veřejností nepsanou smlouvu a za potlačené socialistické hodnoty a ideje veřejnosti nabídla „gulášový socialismus“, vlastní variantu západní konzumní společnosti." [Sak 2016: 3].

Konzumní způsob života se začal celospolečensky propagovat. Mezi společenské inovace doby patří například to, že společnost nabídla ženám ekonomickou nezávislost i osvobození od nevděčné práce v domácnosti, zajištěnou jistotou zaměstnání. Tu měla nahradit široká škála služeb a technika, mezi jinými například prádelny nebo restaurace. Mužům, řemeslníkům a drobným podnikatelům se nabízela jistota stálého zaměstnání a úleva od tlaku konkurence. Zemědělcům k tomu připadla i pevná pracovní doba a volné soboty. Mnohým lidem z dělnických rodin se otevřela cesta k zaměstnanecké i vzdělanostní mobilitě. Po dokončení školy měli mladí lidé jistotu práce v podobě umístěnky do prvního zaměstnání i pevný příslib k získání bytu bez investic a starostí v přidělovém systému. Všem

zaměstnancům bylo umožněno levné závodní stravování a jesle i školky byly k dispozici všem. Pro všechny byla zdarma zajištěna kvalitní zdravotní péče a pro seniory dostatečný starobní důchod [Možný 2009]. Celkově tedy skutečně samá pozitiva a jistoty.

Lidé upustili od pokusů ovlivnit společenské dění a zaměřili se na materiální blahobyt výměnou za vzdání se části svých práv a svobod. V souvislosti s tím, se v této generaci silně projevila hodnotová orientace konzumní společnosti a konzumní životní styl se na určitou dobu stává hlavním tahounem lidských aspirací těsně souvisejícím právě s normalizační generací. Tento zvláštní rys normalizační generace se netýká jen a pouze doby normalizace, ale s tím, jak se odvíjí životní běh této generace, jej vidíme působit ve společenských proměnách následujících dekad. Holý popisuje, jak právě normalizační generace během devadesátých let nastoluje tvrdý diktát kapitalistických hodnot a dovádí zaujetí konzumem až k jeho absurditě [Holý 2010].

Když hovoříme o normalizační generaci, máme na mysli právě tu věkovou kohortu, která své formativní období prožívá v ustálených poměrech 70. a začátku 80. let.

Generace revoluční

Mezi těmito dvěma generacemi nenastává přirozený zlom, ale dochází k tzv. ustavujícímu generačnímu dělení. Příslušnost k jedné nebo druhé se prokazuje ve sporech o příslušnost, která bude následně fungovat jako kulturní definice, jako obranná identita, nástroj odlišení se od předcházející generace [Marada 2007a]. Hranice mezi generacemi se v tomto případě buduje spíše psychologicky, rozdělením na normalizované a normalizátory versus přívrženci revoluce. Přesto všichni společně prochází masivní společenskou změnou.

Lidé z revoluční generace, narozeni v šedesátých letech, dospívali v letech osmdesátých. Vstupovali, nebo se připravovali na vstup do světa dospělých, jehož pořadající principy viděli v morální ohebnosti, oportunistu, pokrytectví a cynickému podřízení se komunistickému režimu [Marada 2007a]. Můžeme však argumentovat, že to je situace velmi podobná té, která nastala po pražském jaru 1969. Možný nabízí zajímavý úhel pohledu, když konstatuje, že v této době již ani tato taktika slaboštví a kolaborantství s čím dál nesmyslnějším systémem nevedla k získání žádných společenských kreditů, dobrých pracovních míst či příslibu blahobytného života. Zdálo se, že všechno ceněné, co bylo možné získat, bylo již v této době rozebráno stranickými kádry a elitami [Možný 1991]. Zkušenost dospívání 80.let se tak mohla zdát „variací na proletářskou socializaci: amorální přičinlivost

již většinou nezajišťovala žádné velké zisky a občanská netečnost k rituálům podpory se již zpravidla nesetkávala s citelnou újmou.“ [Marada 2007a].

Rozkol, který nastává právě mezi generací normalizační a generací revoluční je charakterizován hlubokým nepochopením. Mladí, kteří v této době již nevidí v přísluhování režimu vůbec nic lákavého ani nezbytného staví svoje rodiče před složité morální otázky. Odpovědi ve smyslu obětování se a „sklapnutí huby“ kvůli blahu rodiny, možnosti pro syny a dcery vystudovat vysoké školy a další důvody osobní povahy, často k vysvětlení již nestačí. Revoluční generace zažívala pocit nicoty a prázdnoty. Nyní již skutečně všechna socialistická hesla vyvanula, ideály a touha podílet se na budování společného osudu byly dávno ty tam. Schůzování bylo bezduché, režim se sám topil ve své vlastní nesmyslnosti.

Normalizace nastavila jakýsi „kult průměrnosti“, kde jediné, za čím se bylo opravdu možné hnát bylo materiální uspokojení. To již ale mladé z generace revoluční tolik nezajímá, doba nemá nic, čím by je nadchla ani překvapila. Mladí lidé v této době rozhodně netrpěli nedostatkem, normalizační generace se celkem obstojně starala o pohodlný život svých potomků. Projevil se u nich o to silnější zájem o vyšší hodnoty, které by uspokojily potřebu sounáležitosti, sebeúcty i intelektuální a estetické seberealizace.

V jisté rovině lze právě toto stalo kánonem sametové revoluce, která v roce 1989 ukončila éru komunismu v Československu. Transformace vynesla do popředí právě touhu po vyšších ideálech, heslo „pravdu a lásku“ vyneslo budoucího prezidenta Václava Havla až na pražský hrad. Revoluce v roce 1989 ale neproběhla tak jako před dvaceti lety v období pražského jara. V šedesátých letech vycházela transformační energie zevnitř společnosti. Ve společnosti té doby byl intelektuální a ideový kvas ve všech oblastech lidské činnosti a vnější proměny byly důsledkem vnitřního vývoje. V osmdesátých letech byl zdroj změny mimo československou společnost, revoluce na ni jaksi dopadla zvenčí [Sak 2016].

V rychlém sledu změn se žhavými tématy stala občanská společnost, tržní hospodářství, životní prostředí, genderové vztahy, demokratický pluralismus, soukromé vlastnictví, soukromé podnikání a mnoho dalších témat.

2.6 Shrnutí

Tématem výzkumu předloženého v této diplomové práci je homogenita přátelských kontaktů a otázka po míře její proměnlivosti ve specifických generacích druhé poloviny 20. století, s přihlédnutím k životnímu běhu, jako ukazatele otevírání či uzavírání sociální struktury.

Jak jsem předložila v textu teoretické přípravy k výzkumu, otázka po míře otevřenosti společnosti má rovinu makrosociální a mikrosociální. Sledování silných vazeb mezi lidmi, jako aktéry sociálních struktur, je jednou z možností jak přistoupit ke zkoumání sociální stratifikace z mikrostrukturálního, relačního hlediska. V rozsáhlém výkladu o sociální stratifikaci, jejích východiscích a způsobech jejího zkoumání jsem přednesla klady takového sociologického uvažování a zkoumání, které ke své práci využívám.

Pokusila jsem se charakterizovat společnost otevřenou a společnost uzavřenou z makrostrukturálního hlediska a to především tak, jak je pojímá sociologická teorie. Hlediska zahraničních autorů, jako například K. R. Poppera, A. Giddense, ale i českých sociologů jako M. Petruska, K. Vlachové mi byly hlavním vodítkem.

Protože bych ráda do práce vnesla historicko-sociologické hledisko, pokusila jsem se modelovat pohled do minulosti v empirickém výzkumu. Historický rozměr jsem do empirických dat vnesla vytvořením specifických věkových kohort. U nich jsem vyhledala nepřehlédnutelné historické momenty, jež formovaly silou svého emocionálního náboje i společenského dopadu na všechny občany našeho státu postoje k hodnotám i kulturu a zřejmě i strukturální charakteristiky celé společnosti. S pomocí vlivných sociologických teorií jsem popsala, jak tyto ustavující, formativní momenty vytváří v generacích lidí zvláštní a nepřenositelné generační historické vědomí a generační (ač často nereflektovanou) sounáležitost.

Samostatnou kapitolou se z hlediska mého výzkumu jeví přátelství. Přátelství je jako sociologický fenomén velmi specifické a i poněkud složitě uchopitelné. Jeho svobodná a dobrovolná povaha v naší společnosti jej činí něčím nesamozřejmým, cenným, ale jistě i mnohoznačným sociálním fenoménem. Zajímavé je, že pro mnoho z nás může nabývat velmi různých obsahů a to v závislosti na mnoha velmi odlišných faktorech a ve spojení s našimi postoji, hodnotami, ale zřejmě i vzděláním, věkem, místem pobytu atd. Některé z nich jsem se pokusila alespoň částečně popsat a vysvětlit.

Mnohé však zůstává, co se týče přátelství, nad rámec této práce a tak některé velmi zajímavé rozměry přátelství zůstaly jen naznačeny.

Sociologický koncept homogamie, heterogamie ilustruji s pomocí a na příkladu manželské homogamie. Ta je považována spolu s přátelstvím za velmi silou sociopreferenční vazbu. Jednu z těch sociálních institucí, které splétají a zpevňují samu složitou strukturu společnosti z jejího nitra. O vztahu mezi makrostrukturou a mikrostrukturou jsem ostatně v

krátkosti referovala spolu s C. R. Collinsem s pomocí krátkého diskurzu do jeho teorie radikální mikrosociologie.

Pojďme se tedy podívat na samu analýzu empirických dat a výsledky, které z nich v rámci teoretických úvah vyplynuly. Pojďme se zadívat do vzorců přátelství a sociální struktury naší společnosti v několika uplynulých dekadách minulého století.

3 Empirická část

Po krátkém uvedení do problematiky tohoto konkrétního empirického zkoumání, stanovení výzkumné otázky, popisu dat a technologie jejich zpracování, přistoupím k nejzajímavější části práce. Pomocí tabulek a grafů převedu sebraná data do obrazu a textu. Vyložím výsledky svého bádání a zakotvím je pomocí srovnání s výsledky předešlých významných výzkumů.

Empirická část má charakter kvantitativního výzkumu sekundární analýzy dat a bude rozdělena do několika částí.

3.1 Metodologie

Při stanovování výzkumných pracovních otázek tedy vycházím z předpokladů, jež vyplývají z výzkumné otázky. Z výzkumné otázky: „Proměňovala se míra homogenity přátelských vazeb v různých historických etapách neboli generacích v druhé polovině 20. století?“ vypíchnu základní předpoklady. Předpoklady, které uvedu, jsou zakotveny v teoretické bázi, kterou jsem se pokusila zachytit v první části práce.

Předpokládáme, že pohlaví, věk, vzdělání či místo bydliště ovlivňují přátelské svazky, ty jsou ovlivněny těmito kategoriemi podobně, jako jsou jimi ovlivněny svazky manželské [Katrňák 2009].

Za významné kritérium rozlišení homogenity či heterogenity sociopreferenčních kontaktů považujeme vzdělání, tak jak: „Vzdělání tvoří nejvýraznější interakční podmínku, či bariéru. Skupiny osob se stejným vzděláním nejsou pro sociology pouze analytickými kategoriemi, ale reálnými skupinami lidí s určitým kulturním pozadím.“ [Vlachová 1996]. Lidé se stejným vzděláním se spolu přátelí častěji než lidé s ostatními shodnými sociálními charakteristikami (profesionální statut, složitost práce, ekonomický status). Vzdělání

představuje kulturní pozadí, které je charakteristické jinými zájmovými orientacemi, hodnotovým systémem, životním stylem. Právě tato kulturní bariéra působí spíše než jiné na homogenitu sociopreferenčních kontaktů.

Předpokladem je, že přátelské svazky jsou sociopreferenční [Petrušek 1969] a z hlediska vzdělání homogenní [Petrušek 1969, Řeháková 2003, Vlachová 1996]. Dále že faktorem ovlivňujícím vznik a udržování přátelství je intenzita sociálního kontaktu v čase a tento kontakt může probíhat po dlouhá léta i přerušovaně. Podstatné je místo a doba vzniku sociopreferenčního kontaktu [Řeháková 2003]. Zároveň předpokládáme, že přátelské svazky vyplývají z osobních preferencí ovlivněných dobovým kontextem [Katrňák 2009, Řeháková 2003]. Z těchto předpokladů vyplynou pracovní výzkumné otázky a hypotézy.

Teoretický model, ze kterého vycházím, předpokládá, že důležité homogenní i heterogenní sociopreferenční svazky vznikají v životní fázi puberty a adolescence [Šafr 2008, Řeháková 2003], tedy do začátku produktivního života.

Stejně tak specifikuje Mannheim důležitost právě tohoto "formativního" období vzhledem ke generační příslušnosti [Mannheim 2007]. Generační souvislost vzniká na základě podobného zasazení jedinců z jedné generace do socio-kulturního a historického prostoru, pro formování této společné socio-historické zkušenosti je rozhodující věk, kdy ji jedinec jako člen společnosti zažije [Mannheim 2007: 26] a tedy i nějak psychologicky zpracuje.

Pravděpodobná doba vzniku přátelství a formování generační sounáležitosti nám tedy souzní z hlediska životního běhu. Můžeme je obě specifikovat jako dobu mezi koncem puberty a přechodem k rané adolescenci, jež je z tohoto hlediska u jedince formativní.

Operacionalizace

Pro analýzu je klíčová definice sociopreferenčního kontaktu, protože tento pojem může nabývat různých významů. Ve výzkumu je sociopreferenční kontakt závislá proměnná.

Přátelství je sociopreferenční svazek charakteristický afinitou, není askriptivní, ale naopak se ze subjektivního hlediska jeví jako zcela svobodný, dle osobních preferencí uzavřený a vlastní aktivitou udržovaný vztah dvou lidí.

Sociopreferenční kontakt v kontextu mé práce znamená „blízký přítel či známý nebo přítelkyně či známá, se kterým či se kterou se člověk schází častěji než s jinými známými“.

Dále v textu, tabulkách a grafech je takto operacionalizovaný sociopreferenční kontakt pojmenován „blízký přítel“ či „přítel“.

Výzkumné otázky, základní hypotézy

Hlavní výzkumná otázka

Jak se proměňovala se míra homogenity sociopreferenčních kontaktů v generacích 2. poloviny 20. století?

Z výzkumných otázek lze stanovit následující hypotézy, které během analýzy budou buď potvrzeny, nebo vyvráceny. Pracovní otázky a hypotézy pro analýzy jsou zformulovány následovně:

Pracovní otázky a hypotézy

Formulace pracovních hypotéz souvisí s rozdělením empirické sekce na tři části, obsahující podkapitoly podle tematických zaměření.

Tak jako se první část zabývá nepřítomností blízkého přítele v generacích, tak jsou formulovány i hypotézy:

- Mění se míra lidí, kteří nemají blízkého přítele v jednotlivých generacích? Míra lidí, kteří nemají blízkého přítele, v jednotlivých generacích s věkem stoupá.
- Závisí míra sociopreferenčních kontaktů na pohlaví? Ženy mají častěji blízkého přítele než muži. Výzkumy konstatují, že ženy častěji udržují blízká přátelství než muži [Řeháková2003, Vlachová 1996].
- Mění se poměr žen a mužů, kteří nemají blízkého přítele v generacích? Poměr žen a mužů, kteří nemají blízkého přítele, v generacích stoupá.
- Mění se míra lidí, kteří nemají blízkého přítele podle vzdělání? Lidé s vyšším vzděláním mají blízkého přítele častěji, než lidé s nižším vzděláním.
- Mění se míra lidí, kteří nemají blízkého přítele podle vzdělání v jednotlivých generacích? Míra lidí všech vzdělání, kteří mají blízkého přítele, se v generacích liší. Lidé s vyšším vzděláním mají blízkého přítele častěji, než lidé s nižším vzděláním.

- Mění se míra lidí, kteří nemají blízkého přítele podle místa bydliště? S velikostí místa bydliště stoupá u lidí, kteří v něm žijí pravděpodobnost, že mají blízkého přítele.
- Mění se míra lidí, kteří nemají blízkého přítele podle místa bydliště v generacích? S velikostí místa bydliště stoupá u lidí, kteří v něm žijí pravděpodobnost, že mají blízkého přítele a to ve všech generacích.

Stejně, jako se druhá část věnuje homogenitě blízkého přítele z hlediska pohlaví, tak je formulována i pracovní otázka a hypotéza:

- Mění se míra genderově homogenních přátelství v jednotlivých generacích? Míra genderově homogenních sociopreferenčních kontaktů se v generacích mění.

Třetí část se zaměří na roli homogenity vzdělání na sociopreferenční kontakt, pracovní otázka a hypotéza:

- Jsou sociopreferenční kontakty homogenní podle vzdělání? Vzdělání blízkých přátel je homogenní.
- Mění se míra homogenity přátel podle vzdělání v generacích? Míra homogenity přátel podle vzdělání v generacích klesá. To je důsledkem komunistických ideálů komunistického režimu, který hlásá rovnost šancí všem a beztrždní společnost.
- Mění se míra vzdělanostní homogenity přátel podle místa bydliště v generacích? Míra vzdělanostní homogenity se mění podle velikosti místa bydliště a proměňuje se i v generacích.

Analytická komparace se zjištěními z předchozích sociologických zkoumání přátelství v české společnosti, umožní odpovědět na otázku, jestli a jak se z historické generační perspektivy míra homogenity přátelských kontaktů v průběhu 2. pol. 20. stol v Čechách proměnovala.

Popis dat a jejich možností

S cílem zmapovat míru homogenity sociopreferenčních kontaktů u jednotlivých generací, včetně zjištění obecných kategorií tuto homogenitu ovlivňující, využijí data k sekundární analýze.

Pro analýzu využívám empirická kvantitativní data z výzkumu Názory na společenské změny 1993. Výzkum Názory na společenské změny 1993 časově navazoval na šetření Sociální stratifikace ve východní Evropě po roce 1989 a kladl si za cíl doplnit informaci o proměnách sociální struktury a mobility o názory a postoje k transformaci a společenské změně. Proveden byl v České republice a na Slovensku. K dispozici jsou dostupné datové soubory pro ČR a SR zvláště, v této analýze využívám datový soubor pro Českou republiku s velikostí vyšetřených souborů 1902. Vedle postojů a hodnot k transformaci, najdeme v datech z tohoto výzkumu pro nás velmi důležitou otázku o příteli². Vedle dotazu na jednoho přítele/přítelkyně s nímž nebo níž je respondent nejčastěji v kontaktu, je v dotazníku i několik otázek zjišťujících vzdělání, profesi, ekonomické postavení, gender přítele a délku vztahu.³

Komparativní analýza sociologických teorií umožňuje odvození proměnných, resp. determinant homogenity přátelství. Na tomto místě můžeme stanovit několik hlavních proměnných, které budou zahrnuty do analýzy. Vzdělání a velikost místa bydliště a gender jsou ve středu naší pozornosti. To jsou tedy odvozené proměnné, které se stanou předmětem naší následující analýzy.

- Generace

Generace dospělé populace, lišící se svými životními drahami, jsem vybrala cíleně. Zajímá mne, jestli se liší v míře homogenity sociopreferenčního kontaktu – přátelství. Sestrojila jsem v datech 1993 vlastní rozdělení věkových kohort do generací a to na podkladě teorie, kterou uvádím.

Generace první tedy zahrnuje lidi narozené od roku 1923⁴ až do roku 1938. Rok 1938 zde hraje roli přirozené historické hranice, která může silou svého zásahu do života všech lidí v našem státě (samozřejmě i celé Evropě, potažmo světě) skutečně platit za jistou historickou,

² V oddílu Sociální kontakty, Otázka 55. Mohla byste mi říci, jestli máte přítele či známého nebo přítelkyni či známou, se kterým či se kterou se scházíte častěji než s ostatními známými? Odpověď: Ano/ne.

³ Otázka 56. Rád bych se o Vašem známém (é) něco bližšího dověděl: a) Kolik se znáte let?, b) Je to muž či žena? c) Jaké je jeho (její) nejvyšší ukončené vzdělání? d) Jaké je jeho (její) ekonomické postavení?, e) Jaké zaměstnání vykonává?

⁴ Nejstarší respondent tohoto výzkumu se narodil právě v roce 1923, proto tento rok stanovuje výzkumný limit daný povahou datového souboru

ale i sociologickou hranici. Tuto generaci označuji jako generaci „předválečnou“. Lidi z této generace se narodili před 2. světovou válkou, vyrůstali v atmosféře euforie z konce války, obnovy a nadšeného budování, a po válce to byli právě oni, kdo se nějak podíleli na nové výstavbě společnosti.

Formativní věk v této práci empiricky stanovuji na 20 let. Souhrnné chápání pojmu formativní věk ukazuje na dobu v životním běhu člověka, kdy se formuje jako společenská osobnost a vstupuje se svými zájmy do veřejného života [Marada 2007]. Jedná se o období mezi koncem dětství a zralou dospělostí [Macek 2005], v české společnosti 2. poloviny 20. století tedy něco mezi 15-ti a 25-ti lety. Toto konkrétní období je z hlediska vytvoření generační identity v životě člověka nejzásadnější a jeho průsečík na 20. roce tedy považuji za přiměřený a teoreticky odůvodněný.

Druhou generací jsou v této práci věkové kohorty lidí narozené mezi léty 1939 a 1949. Jsou to tedy lidé, kteří za dalších zhruba 20let vytvořili to, co pojmenovávám jako generaci 60. let, nebo generaci „šedesátých let“, protože jedinci z těchto kohort narození dospěli do formativní fáze někdy mezi lety 1959 až 1969.

Zde opět hrají v ohraničení generace důležitou roli historické události. 2. světovou válku tato generace prožila buď ve velmi útlém věku (maximálně do 5-ti let stáří) nebo již jen z vyprávění svých rodin, ale její společenský, psychologický a emocionální dopad má tato generace silně vstřípený skrze své rodiče a prarodiče. Mezi těmito dvěma generacemi se tvoří výrazná linka těch, kdo válku zažili a těch, kdo jí zblízka znají ale jen z vyprávění, tj. nebyli přímými účastníky a svědky. Přesně takový rozdíl popisuje Marada, když mluví o generačním nedorozumění. [Marada 2007a]

Třetí generaci tvoří kohorta lidí narozených v letech 1950 až 1959. Příslušníci těchto věkových kohort dospějí v letech takzvané normalizace poměrů, tedy mezi roky 1970 a 1979. Pro své výzkumné účely tedy tuto generaci nazývám jako generaci "normalizační". Roli v generačním pocitu sounáležitosti zde opět hraje historie, konkrétně historické události let 1968 a 1969, které přímo i nepřímo zasáhly do životů všech Čechů té doby.

Za to rozdělení generace normalizační od té následujících není vůbec tak jednoznačně dáno formující historickou událostí, jako spíše duchem doby nebo menšími událostmi, které vytvářejí pozadí ke konkrétnímu společnému generačnímu prožitku. Generaci normalizační a

generaci revoluční tedy nedělí od sebe přímo rok, kdy proběhla Sametová revoluce, jako spíše pocitová příslušnost. [Marada 2007a]

Čtvrtá a poslední generace v mém výzkumu zahrnutá je generace „revoluční“. Souhrn lidí z kohort narozených v letech 1960 až 1969 a dospívajících mezi léty 1980 a 1989. Generačně to tedy jsou ti studenti, iniciátoři a účastníci listopadové Sametové revoluce a všichni jejich vrstevníci, kteří prožili formativní fázi svého života právě v 80. letech 20. století. Tuto generaci dělí od generace jejich normalizačních rodičů tlustá bariéra nepochopení, která se jen zesílila vývojem společnosti po roce 1989 [Holý 2010]. Tuto generaci nazývám generace "revoluční" nebo "generace 1980-1989".

S ohledem na rozsah výzkumného zájmu jsem v datech vytvořila filtr, který zahrnuje do výběrového vzorku jen lidi, kteří dosáhli v roce, kdy proběhlo dotazníkové šetření, hranici 24 let.

Filtr jsem vytvořila s ohledem na to, že respondenti do tohoto roku nemuseli mít ukončenou vzdělávací dráhu. Zájem mého zkoumání přátelství jako sociopreferenčního vztahu souvisí s jeho vzdělaností homogenitou či heterogenitou. Filtr tedy zajišťuje, že v dotazované populaci se objeví jen lidé starší 24 let, s možným dokončeným i vysokoškolským vzděláním.

Poslední ročník, který je ve výzkumu zahrnut, je tak ročník narozených 1969. Další generace již v práci zahrnuty nejsou. Tento výzkum Hodnoty a postoje proběhl v roce 1993. Zahrnutí další generace tak již nepřipadá z výše uvedených důvodů v úvahu.

Vliv životního běhu souvisí těsně se samotnou myšlenkou generací jako specifických věkových kohort [Laudátová 2010].

- Vzdělání

K rozdělení stupňů dosaženého vzdělání jsem využila škálu tří proměnných. První tak spojuje lidi se základním vzděláním ukončeným i neukončeným „ZŠ+VY“, lidi vyučené bez maturity i středoškolské vzdělání bez maturity. Druhá kategorie „SŠ“ zahrnuje všechny ty, kteří uvedli jako nejvyšší ukončené vzdělání středoškolské s maturitou, střední odborné s maturitou a všechny ty, kteří jsou vyučeni s maturitou, anebo vystudovali nástavbu. Do třetí kategorie „VŠ“ patří výlučně lidi s ukončeným vysokoškolským vzděláním.

Takto konstruované kategorie se snaží držet obecných pravidel sociální a vzdělanostní stratifikace společnosti a zároveň pravidel pro užití statistických metod.

Pro využití statistických analýz a interpretaci obecných závěrů je nutné sledovat četnosti ve všech analyzovaných kategoriích. To jsem provedla a rozhodla se právě pro toto rozdělení vzdělání na tři kategorie s ohledem na dostatečné četnosti případů u všech následujících statistických analýz.

- Velikost bydliště

Místo, kde člověk žije, může být důležitým faktorem strukturujícím sociální zkušenost. Místa pobytu mají i charakteristická kulturní specifika, rozdílná spektra možností k vzájemnému setkávání lidí, podmiňují rozdílný životní styl, liší se i ekonomickou náročností života. Vzdálenost od kulturních center i velikost bydliště hraje důležitou stratifikační roli například v pojetí Bourdieuho [Bourdieu (1979) 1984].

Data Hodnoty a postoje 1993 sice neobsahují otázku, kde bydlí přítel, ale bydliště respondenta v nich najdeme. Sloučením více-kategoriální proměnné, která v datech reprezentuje bydliště, jsem dosáhla přehlednějšího zobrazení výsledků. Velikost bydliště je určena počtem obyvatel obce nebo města.

Nově vytvořené kategorie „vesnice“, „malá města“, „velká města“ a „Praha“ odpovídají logice záměru, rozdělují geografický prostor do skupin, u kterých předpokládám významné rozdíly ve vlivu na formování a homogenitu přátelských kontaktů. „Vesnice“ zahrnuje obce do dvou tisíc obyvatel, „malé město“ obce a města do padesáti tisíc obyvatel, „velká města“ města od padesáti tisíc obyvatel výše, plus hlavní město „Praha“.

- Vzdělanostní homogenita

Shodné nejvyšší ukončené vzdělání respondenta a jeho přítele je shrnuto v proměnné „Vzdělanostní homogenita“.

Metody analýzy homogenity vzorců přátelství

Naše bázová teorie předpokládá, že sociopreferenční svazky jsou ovlivněny homogenitou či heterogenitou vzdělání a sociálního statusu [Petrušek 1969; Katrňák 2009; Řeháková 2003; Šafr 2008 Vlachová, 1996; Tuček et al. 2003].

K analýze nám poslouží běžná metoda dyadické vazby: respondent - nejlepší přítel. Pokud pak interpretujeme společnost jako propojený komplex těchto egocentrických sítí, tyto malé vazby jsou pak vlastně vzorky z celé komplexní sítě. To nám umožní posoudit homogenitu nebo heterogenitu takových svazků v sociální struktuře v širší perspektivě [Šafr 2008].

- Kontingenční tabulka

K nejspolehlivější metodě analýzy vztahu dvou nominálních proměnných (kategoriální nebo kvalitativní) patří kontingenční tabulka. Pomocí kontingenční tabulky však můžeme analyzovat i míru souvislosti dvou proměnných při kontrole třetí proměnné. Tuto techniku třídění třetího stupně využijí ke generační analýze. Generace zde bude vystupovat v roli kontrolního faktoru, jímž bude možno rozložit populaci na věkové generační kohorty a analyzovat závislosti proměnných s kontrolou vlivu generací. Tak analyzují souběžně vztahy mezi třemi proměnnými, to umožní detailnější deskripci. Nepředpokládám přímo interakční efekt proměnné „generace“, předpokládám její efekt aditivní. Aditivní efekt generací je právě to, co bych ráda primárně v této práci pozorovala. Předpokládám vlivy závislostí mezi proměnnými v principu podobné jako u třídění druhého stupně, s tím, že podél kategorie proměnné generace očekávám jejich zesilování nebo zeslabování.

Výstupem kontingenční tabulky jsou procentní podíly neboli podmíněné pravděpodobnosti, ty jsou vždy základním nástrojem analýzy.

Procentní rozdíly v kontingenční tabulce třídění třetího stupně popisují míru souvislosti mezi dvěma znaky při kontrole třetí proměnné. Kontrola míry asociace takových proměnných provádím pomocí tzv. Chí-kvadrát testu, znaménkového schématu, anebo koeficientu kontingence.

- Test dobré shody

Chí-kvadrát test neboli test dobré shody odpovídá na otázku, jestli jsou rozdíly mezi empirickými pozorovanými četnostmi a teoretickými očekávanými četnostmi náhodné nebo ne.

Nevypovídá nic o síle vztahu, může pouze zamítnout nulovou hypotézu o závislosti či nezávislosti na dané hladině významnosti alfa [Disman 1993].

Protože se jedná o výběrová data pro celou populaci, testuji ještě statistickou hypotézu, že koeficient není nulový i v celé populaci nejen ve vzorku.

- Míry asociace mezi znaky – kontingenční koeficient a Cramérovo V

Pro nominální proměnné, jaké analyzuji ve svém výzkumu, není vhodné počítat korelace. Vhodné analýzy jsou koeficienty asociace.

Při analýze a třídění třetího stupně, které používám k analýze dat, vždy pečlivě kontroluji absolutní četnosti. To především z toho důvodu, že celkový počet respondentů ve výzkumu Hodnoty a postoje 1993, kteří odpověděli na otázku, jestli mají blízkého přítele je nízký a dále se ještě snižuje u dalších otázek, které se specificky ptají na vzdělání, pohlaví přítele, jeho ekonomicko-profesní status. Když potom ještě rozdělím tyto validní odpovědi do generací, je kontrola četností skutečně nevyhnutelná a důležitá. Pokud by byly četnosti velmi malé, byla by další interpretace bezcenná z věcného i statistického hlediska [Disman 1993].

Míra asociace či jinak míra korelace v kontingenční tabulce je vyjádřena souvislost kategoriálních znaků pomocí kontingenčního koeficientu, ekvivalentu ke korelaci, který jinak popisuje jen souvislost pro kardinální versus ordinální znaky. Kontingenční koeficient popisuje míru těsnosti závislosti jedné proměnné na druhé.

Pro koeficienty asociace platí, že jsou vyjádřeny v rozpětí mezi 0 a 1. Kdy 0 znamená žádnou souvislost mezi znaky a 1 souvislost dokonalou. Míry asociace popisují, jaký podíl variability jedné proměnné lze vysvětlit pomocí proměnné druhé. Toto vysvětlení je třeba chápat ve smyslu redukce statistického rozpětí dat, ne jako kauzální interpretaci [Řehák, Řeháková 1986: 250].

- Adjustovaná rezidua

Tam, kde je systém závislostí složitější nebo zvláště zajímavý, použijí vedle kontingenční tabulky adjustovaná residua a znaménkové schéma. Adjustovaná residua neboli znaménkové schéma odhaluje pole, kde nastává významná závislost.

Umožňuje názorně pracovat se strukturou asociací v kontingenční tabulce. Použití tohoto schématu mi dá možnost odkrýt skrytá působení faktorů, které nemusejí vždy být měřitelné přímo.

V případě, že Chí-kvadrát test dobré shody potvrdí neplatnost nulové hypotézy a tedy ukáže existenci závislosti mezi proměnnými, je možné použít právě adjustovaná residua k vyhledání jednotlivých polí uvnitř kontingenční tabulky, kde nastává významná závislost [Disman 1993].

Znaménkové schéma, které je s pomocí adjustovaných residuí možné sestavit potom velmi názorně vyjádří vztah závislosti, opticky zvýrazní buňky, jejichž četnost se výrazně liší od četnosti očekávané za předpokladu nezávislosti sledovaných znaků.

Znaménka také reprezentují směr odchylky, nižší četnost než očekávaná je označena znaménky „-“, a vyšší než očekávaná četnosti znaménkem „+“, pokud se naměřená četnost významně neliší, použije se znaménko „o“.

Z adjustovaných residuí vytvořím znaménkové schéma tak, že z-skóry adjustovaných residuí nahradím znaménky. Tak vytvořím jednoduchou vizualizaci.

- $Abs(z) \geq 3,29$ nahradím +++ / ---
- $Abs(z) \geq 2,58$ nahradím ++ / --
- $Abs(z) \geq 1,96$ nahradím + / -
- Hodnoty pod 1,96 nahradím "o"

Uvedené z-skóry odpovídají naměřené statistické významnosti odchylky neměřených četností od četností očekávaných.

Tento nástroj měří statistickou významnost odchylek (ne tedy přímo jejich velikost) a odkrývá latentní tendence mezi proměnnými [Disman 1993].

3.2 Přátelské vazby v 2. polovině 20 stol. - charakteristika rozdílů, interpretace zjištěných výsledků a zasazení analýzy přátelských vazeb do obecnějšího rámce

Odpověď na otázku, jak se proměňovala míra homogenity přátelských kontaktů v generacích, budeme hledat pomocí statistické analýzy dat z výzkumu Hodnoty a postoje 1993. V teorii se objevilo několik kritérií, která mohou posloužit k analýze jako vhodná vodítka. Mění se míra heterogenity sociopreferenčních kontaktů v závislosti na pohlaví respondenta? Bude nás zajímat, jestli mají víc přátel ženy nebo muži a zda se u jednotlivých generací tyto poměry mění. Zajímavé bude i srovnat, jak se proměňuje míra homogenity přátelství podle vzdělání a zda se míry mění u lidí z různých generací. V teorii sociální stratifikace jsme uvedli, že místo bydliště může mít silný vliv na životní styl. Budeme tedy sledovat i otázku, jestli je s různým typem místa bydliště ovlivněno i přátelství. Zaměříme se i na fenomén nepřítomnosti blízkého přítele. Budeme hledat odpověď na otázky, jaký vliv má na tuto nepřítomnost pohlaví, věk, vzdělání či místo bydliště.

Nemá blízkého přítele

V průběhu přípravných analýz se ukázala být podnětná otázka, proč tolik lidí uvedlo, že nemají blízkého přítele.

Z tabulky 1.1 vidíme, že v celém souboru je to něco málo než nadpoloviční většina, 51,1% nemá blízkého přítele. Počet chybějících odpovědí je přitom zanedbatelný, jen 0,5%.

Tabulka 1.1 Přátelství
Počty a procenta, populace ČR

	Počet	Procenta
Blízký přítel	ano	925
	ne	968
	celkem	1893
Chybějící odpovědi	9	100,0 %

Zdroj: Hodnoty a postoje 1993

N (validní) = 1893 (chybějící hodnoty 0,5%).

Podobným fenoménem se zabýval již na konci šedesátých let min. století M. Petrusek [1969]. Tehdy byl podíl podobný, 58 % lidí nevedlo blízkého přítele ani známého. Zajímavý

výsledek přinesla následná validace odpovědi, ve které na 300 respondentů odpovídalo na to, čím vysvětlují absenci přátel. Mezi nejčastější faktory ovlivňující neexistenci přítele či známých patří nedostatek volného času, následuje přílišná intimita otázky, bydliště na vesnici a deformované sociální uspořádání [Petrušek 1967:403]. Petrušek vysvětluje, že deformovaná doba podporující podezřívavost, zpřetrhání mezilidských svazků kvůli rozdílnosti politického myšlení, uměle pěstovaná nedůvěra mezi lidmi, to všechno bylo pravděpodobně důležitým působícím faktorem vedoucím k absenci blízkého přátelství, resp. neochotě se o přátelích zmiňovat, u poloviny tehdejší dospělé mužské populace.

Nevím, jestli stejné zjištění můžu konstatovat i v situaci na počátku devadesátých let. Doba se od šedesátých let výrazně změnila, v roce 1993 jsme byli již dostatečně daleko nejen od stranických čistek a procesů z let 50. Procento lidí bez blízkého přítele, zdá se mírně kleslo (zde je třeba ale zdůraznit, že za rok 1967 máme k dispozici údaj za přítele a/nebo známého, což pochopitelně zvyšuje pravděpodobnost pozitivní odpovědi), přesto je však stále pozoruhodně vysoké. Je možné, že historické události a makrosociální transformace citelně zasáhly do lidských vztahů, nebo je vysvětlení někde jinde? Zaměřila jsem se na tuto otázku trochu blíže a pokusím se identifikovat faktory, které mají na nepřítomnost blízkého přítele vliv. Zaměřím se na faktor pohlaví, věku, vzdělání a velikosti bydliště.

Otázku vztahu mezi generacemi a nepřítomností blízkého přítele bude řešit analýza třetího stupně.

- Podle pohlaví

Pokud lidé nemají blízkého přítele, jak to souvisí s tím, jestli jde o ženu či muže? Zajímá nás, jestli mají víc přátel ženy než muži a předpokládáme, že ženy udržují blízké přátelství častěji než muži.

V tabulce 1.2 je krátce shrnuta odpověď. Skutečně se potvrdilo, co jsme předpokládali. Muži častěji nemají blízkého přítele než ženy. Stejně zjištění potvrzuje i Řeháková a Vlachová [Řeháková 2003, Vlachová 1996]. Pohlaví člověka má vliv na to, jestli má blízkého přítele.

Tabulka 1.2 Nemá blízkého přítele podle pohlaví

	muž	žena	Celkem
Nemá přítele	57,8%	44,8%	51,1%

Zdroj: Hodnoty a postoje 1993

N (validní) = 1893 (chybějící hodnoty 0,5%).

Poznámka: dopočet do 100% vždy tvoří odpovědi „má blízkého přítele“

Dále nás zajímá nás, jestli mají v jednotlivých generacích víc přátel ženy než muži, a jak se poměr mění mezi jednotlivými generacemi. Přitom předpokládáme, že ženy mají ve všech generacích častěji blízkého přítele než muži.

Ženy ve všech generacích nevedly blízkého přítele či přítelkyni v menší míře než muži. Jen v generaci 1980-1989 se muži ženám přiblížili a uvedli, že nemají blízkého přítele jen ve 48% případů, jinak je v dalších starších generacích mužů trend stoupající a čím dál vyšší procento mužů uvádí, že blízkého přítele nemají.

Tabulka 1.3 Nemá blízkého přítele podle pohlaví v generacích

	do1958	1959-69	1970-79	1980-89
muž	67,1%	63,9%	64,7%	48,0%
žena	55,4%	44,7%	44,1%	45,8%

Zdroj: Hodnoty a postoje 1993, populace ČR 24-70 let

N (validní) = 1621 (chybějící hodnoty 14,8%).

Poznámka: dopočet do 100% vždy tvoří odpovědi „má blízkého přítele“

To souhlasí se zjištěním Řehákové, která uvádí, že v české společnosti má vyšší šanci mít blízkého přítele žena než muž, ale také mladí lidé než starší [Řeháková 2003]. I to je v tabulce patrné. U nejmladší generace 1980-1989 je o hodně vyšší pravděpodobnost, že žena i muž z této generace bude mít blízkého přítele. Generace „šedesátých let“ a „normalizační“ u obou pohlaví drží trend na stejné hladině a mezi generacemi se procento zvláště mezi muži a zvláště mezi ženami téměř neliší (srovnej v tabulce 1.3).

Generace „předválečná“ do 1958 se pak od předchozích liší výrazně častějším výskytem lidí, kteří blízkého přítele nemají. Výsledek můžeme vyložit v souvislosti

s odkazem na roli věku, životního běhu člověka. Je výzkumy prokázané, že počet blízkých přátelství klesá s věkem.

- Podle věku

Asi nás nepřekvapí, že existuje souvislost mezi věkem a tím, zdali člověk má nebo uvádí nejbližšího přítele či neuvádí. Tuto souvislost zjistily mnohé studie. Například Vlachová došla k závěru, že četnosti přátel jsou závislé na věku a rodinném stavu. Menší kontakt s přáteli uvádějí lidé starší, také lidé žijící v manželství uvádějí řidčeji kontakt s přáteli než rozvedení a svobodní [Vlachová 1996].

S vlivem věku na četnosti uváděných přátelských svazků je třeba počítat i při uvažování o generacích. Vliv životního běhu souvisí těsně s myšlenkou generací jako specifických věkových kohort [Laudátová 2010]. Generace vstupují do stejných fází životního běhu víceméně společně, což také specificky formuje jejich vnímání průběhu historické doby.

- Podle vzdělání

Zaměříme se nejprve na otázku, jestli má vzdělání jako takové na nepřítomnost přátelství vliv. Vycházím přitom z pracovní hypotézy: Lidé s vyšším vzděláním mají blízkého přítele častěji, než lidé s nižším vzděláním.

Vlachová píše, že množství prací věnujících se sociálním kontaktům naznačuje, že přátelství patří spíše ke kultuře vyšších vzdělanostních tříd [Vlachová 1996].

I Allan konstatuje, že přátelství je sociopreferenční kontakt, který se příliš nehodí do života manuálně pracujících z nižších tříd. Ve vzorcích přátelství dvou skupin oddělených hranicí manuální a nemanuální práce, je výrazná rozdílná kultura životního stylu. Nemanuálně pracující jsou i z povahy své práce postaveni před požadavek větší sociability, potřebu rozvíjet své komunikační schopnosti a sociální dovednosti. Okolnosti často přispívají k tomu, že takoví lidé vytvářejí sociální kontakty v širokých a rozrůzněných sociálních kontextech a strukturách. Naproti tomu lidi z nižších sociálních skupin, manuálně pracující, vychází z jiných životních stylů souvisejících jak s povahou práce, tak šíří sociálního prostředí a kontexty ve kterých přicházejí s jinými lidmi do styku [Allan 1979].

Vlachová zjistila následující: „Lidé s vyšším vzděláním jsou tedy i u nás sociabilnější a platí to i pro kontakty s přáteli a známými“. Lidé s vyšším vzděláním se také dle Vlachové

scházejí s přáteli častěji, denně nebo alespoň týdně, lidé s nižším vzděláním spíše měsíčně, ročně či vůbec ne [Vlachová 1996]. Zajímavé je, že „Podobně jako u vzdělání se četnost přítomnosti blízkého přítele diferencuje v souvislosti se socioprofesionálním postavením.“ [Vlachová 1996: 177].

Má tedy vzdělání vliv na přítomnost sociopreferenčního kontaktu? Odpověď najdeme v tabulce 1.3 ve sloupci „Celkem“. Celkem, bez vlivu generací, mají nejméně přátel lidé s nižším vzděláním, 58,9% z nich blízkého přítele nemá. Se zvyšujícím se vzděláním roste i procento pravděpodobnosti, že blízkého přítele lidé mít budou. Ze středoškoláků blízkého přítele nemá 51,8% lidí a u vysokoškolsky vzdělaných je to již „jen“ 45,7%.

Tabulka 1.4 Nemá blízkého přítele podle vzdělání v generacích

		do 1958	1959-69	1970-79	1980-89	Celkem
	ZŠ+VY	66,1%	56,0%	58,4%	52,8%	58,9%
	SŠ	59,8%	57,3%	49,7%	43,8%	51,8%
	VŠ	40,9%	41,9%	53,5%	45,8%	45,7%

Zdroj: Hodnoty a postoje 1993, populace ČR 24-70 let

N (validní) = 1603 (chybějící hodnoty 15,7%).

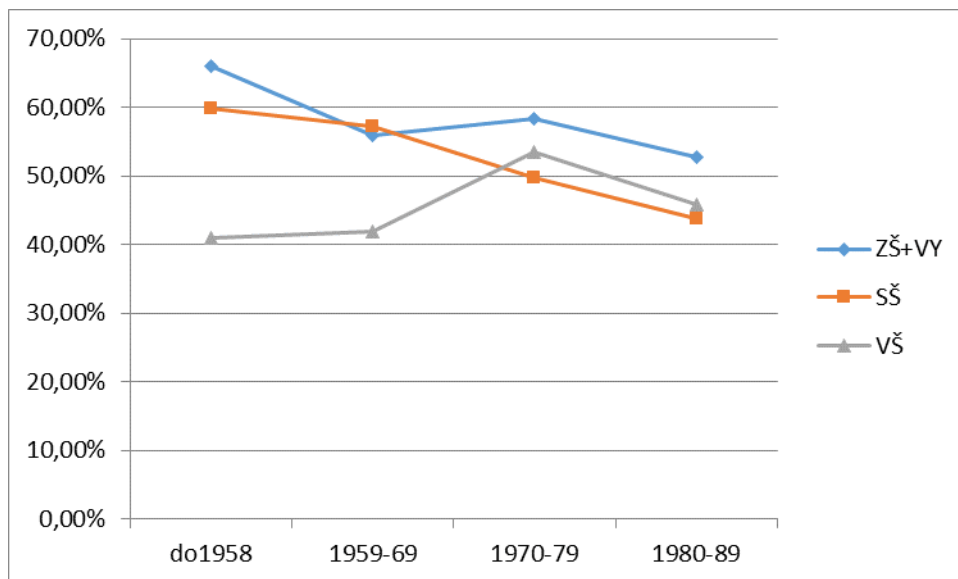
Poznámka: dopočet do 100% vždy tvoří odpovědi „má blízkého přítele“

I v tomto výzkumu se předpoklad vlivu vzdělání potvrdil a my můžeme shrnout, že skutečně se vzděláním roste pravděpodobnosti, že člověk má blízkého přítele.

V dalším kroku budeme opět na základě třídění třetího stupně sledovat, zda má na nepřítomnost blízkého přítele v generacích vliv vzdělání. Jak se liší se v jednotlivých generacích míra lidí podle vzdělání, kteří nemají blízkého přítele? Předpokládáme přitom, že ve všech generacích mají lidé s vyšším vzděláním blízkého přítele častěji, než lidé s nižším vzděláním.

Výkyvy mezi generacemi v míře toho, jestli respondent má, nebo nemá blízkého přítele podle vzdělání, je shrnuto v tabulce 1.3. Již z tabulky je zřejmé, že první dvě generace „do 1958“ a „1959-69“ se od předpokládaného trendu liší.

Graf 1.5 Nemá blízkého přítele podle vzdělání v generacích, Procenta

Zdroj: Hodnoty a postoje 1993, populace ČR 24-70 let
N (validní) = 1603 (chybějící hodnoty 15,7%).

Pozn: Generace do 1958: Chíkvadrát 9,471 (df = 2) sig 0,009, CC=0,166

Generace 1959-1960: Chíkvadrát 6,441 (df = 2) sig 0,040, CC=0,120

Generace 1960-1970: Chíkvadrát 2,742 (df = 2) sig 0,254, CC=0,079

Generace 1980-1989: Chíkvadrát 2,504 (df = 2) sig 0,286, CC=0,080

V tabulce 1.3 a grafu 1.4 můžeme pozorovat vyložený trend v generačním pohledu. Skutečně, ve všech generacích uvádějí lidé vzdělanější, že mají blízkého přítele častěji, než lidé méně vzdělaní. Všimněme si velmi podobných hodnot u generací 1959-1969 a 1970-1979. Trend vymykající se trendu vlivu věku, který by měl dle teorií a výzkumů způsobovat vzrůstající procento odpovědi „nemá blízkého přítele“ s rostoucím věkem, je zřetelný u méně vzdělaných (velmi pravděpodobně manuálně pracujících) generace „normalizační“.

Test dobré shody i kontingenční koeficient potvrdil, co je již mírně naznačeno v grafu. Vliv efektu generací na výskyt přítele se neprokázal u generace 1970-79 a 1980-89, vzdělání mělo zanedbatelný vliv na to, jestli člověk přítele má nebo nemá. Na druhou stranu u dvou předchozích generací 1959-69 a do 1958 se tento vliv prokázal. V generaci „předválečné“ do roku 1958 a generaci „šedesátých let“ 1959-1969 vidíme jasně malý, ale velmi zajímavý interakční efekt: starší ročníky vysokoškoláků mají přátele častěji.

Tato skupina obyvatelstva má přátele mnohem častěji, než se dalo předpokládat dle srovnání s výsledky z jiných výzkumů [Řeháková 2003, Vlachová 1996] a teorie. Tato zjištění odporují teorii o vlivu životního běhu na výskyt blízkých přátelství i výsledkům výzkumu na stejné téma. Zde je možné usuzovat na generační specifikum. Výsledek

napovídá, že skutečně mezi generacemi k posunu v praxi přátelství došlo, a to především u vysokoškolsky vzdělaných lidí.

- Podle velikosti bydliště

Místo, kde člověk bydlí, zjednodušeně vyjádřeno jako velikost obce bydliště, je faktorem, který může ovlivňovat, jestli máme nebo nemáme blízké přátele.

Petrusek poukázal na to, že vlivná teorie o tom, že život ve velkoměstě je osamělý, vede k odcizení a rozkladu sociálních vazeb člověka [Park 1925] se v jeho výzkumu z konce šedesátých let neprokázala. Naopak konstatuje, že poměr lidí s blízkým přítelem s velikostí sídla roste [Petrusek 1967].

Posoudíme-li výsledek bez vlivu generací, v tabulce 1.5 ve sloupci „Celkem“, pak skutečně se zvětšující se velikostí sídla roste i možnost, že člověk má blízkého přítele. Na vesnicích nemá přítele 58,3% lidí, v Praze už jen 46,8%.

Tabulka 1.5 Nemá blízkého přítele podle velikosti bydliště v generacích

	do1958	1959-69	1970-79	1980-89	Celkem
vesnice	69,0%	58,5%	63,0%	44,7%	58,3%
menší města	64,7%	60,2%	47,0%	47,9%	54,3%
velká města	57,6%	41,5%	55,4%	51,0%	51,1%
Praha	47,1%	46,0%	54,3%	38,5%	46,8%

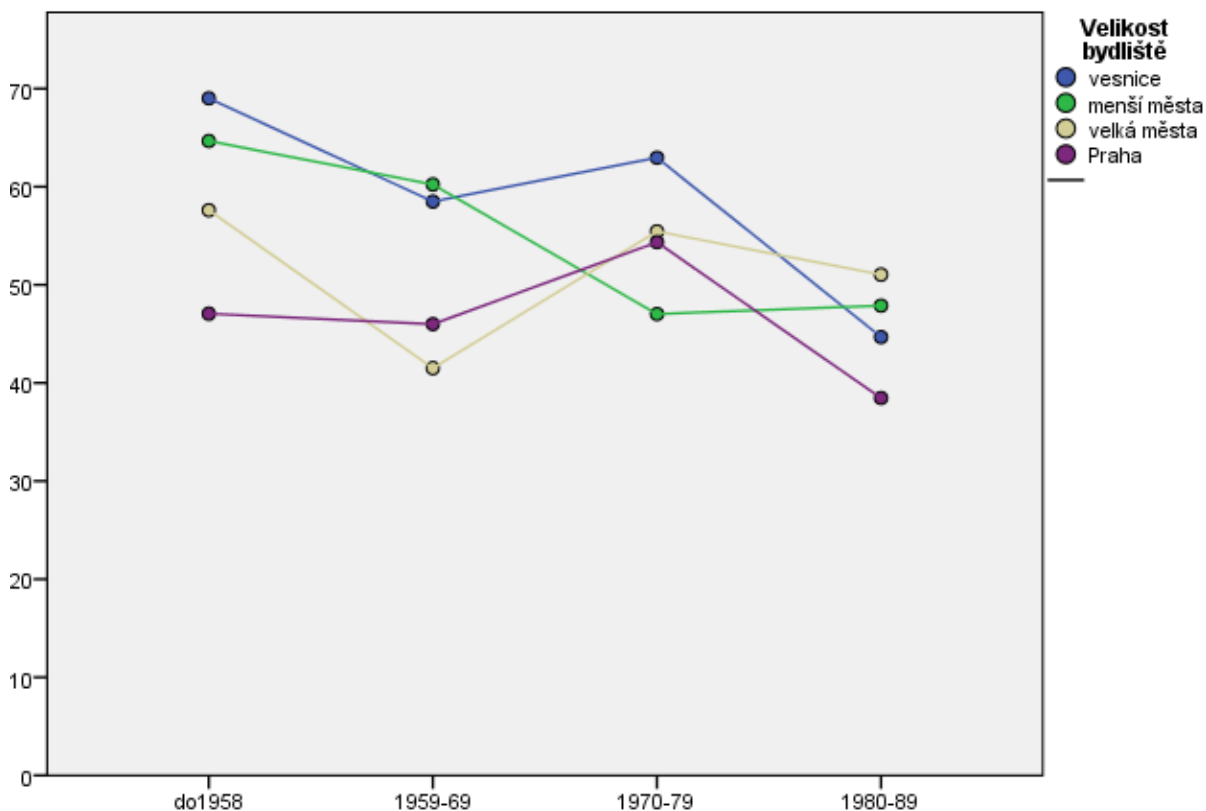
Zdroj: Hodnoty a postoje 1993, populace ČR 24-70 let
N (validní) = 722 (chybějící hodnoty 62%).

Otázkou je, zda se nějak mění v jednotlivých generacích, že s velikostí města bydliště stoupá u lidí, kteří v něm žijí, pravděpodobnost, že mají blízkého přítele.

Pokud se na celou situaci podíváme z hlediska generací, pak nejvíce lidí, kteří uvedli, že nemají blízkého přítele je z nejstarší generace „do 1958“ a zároveň žijí na vesnici, celých 69%. Naopak nejméně lidí bez blízkého přítele je z revoluční generace v Praze a to 38,5%. Velmi silně tak v tabulce 1.5 vidíme působit interakční efekt věku a velikosti bydliště dohromady. Počet přátel by se měl snižovat s rostoucím věkem a zároveň s velikostí sídla, a

tento trend je i zde evidentní. Zajímavý je drobný interakční efekt generací, patrný již v tabulce 1.5, ale zejména z grafu 1.6.

Tabulka 1.6 Nemá blízkého přítele podle velikosti bydliště v generacích, procenta

Zdroj: Hodnoty a postoje 1993, populace ČR 24-70 let
N (validní) = 722 (chybějící hodnoty 62%).

Ve výzkumu z roku 1993 se v „předválečné“ generaci do 1958 míra lidí, kteří nemají blízkého přítele, zmenšovala s rostoucí velikostí bydliště. To souhlasí se zjištěními Petruska [Petrusek 1969]. Ale již ve druhé generaci 1959-1969 se situace liší a lidé z velkých měst uvádějí neexistenci blízkého přítele nejméně často ze všech (41,5%), tzn. mají nejvíce přátel z hlediska své kohorty. V následující generaci „normalizační“ se trend přesouvá do menších měst a v generaci revoluční se usazuje v Praze. Naopak velká i menší města jsou místy, kde lidé z revoluční generace nejčastěji odpověděli, že blízkého přítele nemají a to i vůči vesnicím. Zdá se tedy, že došlo ke změně a lidí bez přátel bylo v poslední generaci více ve městech než na vesnici.

Zajímavý je i průběh křivek trendu „nemá blízkého přítele“. Podle předpokladů vycházejících z teorie potvrzené výzkumy, by všechny křivky měly víceméně lineárně klesat. Vidíme však narušení průběhu tohoto trendu v generaci „normalizační“, patrnou zejména u místa bydliště „vesnice“ a „Praha“. Lidé z těchto skupin nemají přítele častěji, než předpokládáme.

Možným vysvětlením by mohla být vzrůstající sociální i demografická mobilita v období po roce 1948, ale i negativní sociálně psychologické důsledky makrostrukturálních změn společnosti ve stejné době a deformace vztahů působením politického systému.

Je třeba brát ohled na to, že tvorba proměnných a metody analýzy použité v jednotlivých výzkumech, které provedli Petrušek, Vlachová, Řeháková [Petrušek 1969, Vlachová 1996, Řeháková 2003] se liší a jejich výsledky lze porovnávat jen obezřetně.

- Shrnutí

To, že lidé nemají blízkého přítele, závisí na celém spektru faktorů. Blízkých přátelský kontakt udržuje více žen než mužů. Vysokoškolsky vzdělaní lidé mají častěji přítele než středoškoláci a ti zase častěji než lidé vyučení nebo s ukončeným základním vzděláním.

Nejméně často mají blízkého přítele lidé žijící na vesnici, nejčastěji naopak lidé z velkých měst a z Prahy.

Z perspektivy generací jsme narazili na dva zajímavé momenty. Jednak je to velmi zajímavé zjištění, že starší ročníky vysokoškoláků (generace do 1958 a generace 1959-1969) mají přítele nejčastěji ze všech.

Dále je to výkyv v generaci „normalizační“ z hlediska místa bydliště ve vztahu k nepřítomnosti blízkého přítele. Zde lidé z Prahy, větších měst a vesnic uvádějí častěji, že přítele nemají v porovnání k předpokladu.

Homogenita přátelství podle pohlaví

Jedním ze zajímavých faktorů ovlivňujících přátelství je míra genderové homogenity přátelství. Mění se míra genderově homogenních přátelských kontaktů mezi generacemi? Odpověď na tuto otázku naznačuje tabulka 2.2.

Všimněme si v tabulce velkého rozdílu mezi počtem přátelských kontaktů, které uvádějí muži a ženy. Ženy jsou obecně ve všech zkoumaných generacích družnější než muži.

Ve všech uvedených generacích jsou nejčastější přátelství mezi dvěma ženami. Pokud muži neuváděli za svého nejbližšího přítele/přítelkyni svoji partnerku⁵, pak je zjevné, že muži přistupují k blízkým přátelství se ženou otevřeněji než ženy. Ty uvádějí blízké přátelství s mužem o mnoho méně často než blízké přátelství s jinou ženou.

„Preference nejbližšího přítele stejného pohlaví je významně silnější pro ženy v každé věkové kategorii.“ [Řeháková 2003: 513]. Řeháková ale objevila nejslabší preferenci přítele stejného pohlaví u nejmladší věkové kategorie žen i mužů. To se v mém výzkumu neprojevovalo. Jednou z možností proč tomu tak je, je fakt, že tato nejmladší věková kategorie – generace, v mém výběru zahrnuta není, jedná se o jinou dobu průběhu výzkumu. Během této doby se chápání i obsah přátelství zřejmě proměnil spolu se společenskou změnou. K tomu inklinuje i vysvětlení Řehákové, která uvádí možnost jiného chápání pojmu přítel nejmladší generací [Řeháková 2003: 513].

Ve všech generacích je mezi proměnnými velmi vysoká korelace, což se vzhledem k míře genderové homogenity přátelství, dalo předpokládat.

To potvrzuje teorii, že ženy obecně více inklinují k blízkým vztahům, jsou sociálně aktivnější. [Verbrugge 1977, Bottero 2007] Řeháková k tomu ve svém výzkumu píše: „Ženy v každém věku mají asi 1,5 krát větší šanci mít velmi blízkého přítele než muži stejného věku.“ [Řeháková 2003: 511].

Podotkněme tedy jen, že se u našich vybraných generací žen jednalo o blízkou přítelkyni ženského pohlaví. Ve všech sledovaných generacích je jasná tendence žen i mužů udržovat více genderově homogenní sociopreferenční kontakt – blízké přátelství. U žen se tento trend projevuje nejvýrazněji.

⁵ Požadavek, aby respondent neuváděl jako blízkého přítele současně svého partnera/partnerku se v dotazníku tohoto výzkumu neobjevil (jako tomu bylo například v datech ISSP 2001, modul Sociální sítě). Proto musíme vzít v úvahu i tuto eventualitu.

Vlachová ani Petrušek se ve svých výzkumech k homogenitě přátelství z hlediska pohlaví nijak nevyjadřují. [Vlachová 1996, Petrušek 1969].

Tabulka 2.2 Blízké přátelské kontakty mezi muži a ženami podle pohlaví v generacích, procenta

			GENERACE			
			do1958	1959-69	1970-79	1980-89
pohlaví přítele	muž	muž	82,4%	73,3%	72,2%	86,0%
		žena	17,6%	26,7%	27,8%	14,0%
			100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
	žena	muž	16,7%	12,8%	15,8%	26,0%
žena		83,3%	87,2%	84,2%	74,0%	
		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Zdroj: Hodnoty a postoje 1993, populace ČR 24-70 let
N (validních)=749 (chybějící hodnoty 60,6%)

V tabulce 2.2 vidíme, že nejvíce genderově homogenních přátel uvedly ženy z generace šedesátých let. Ze všech uvedených přátelství žen bylo 87,2% homogenních ženských přátelství. Společně s muži z generace revoluční, kteří uvedli, že celých 86 % jejich přátel tvoří opět muži, jsou to tedy homogenně nejuzavřenější skupiny z hlediska genderu. Již jsem uvedla, že ženy i muži celkově mají tendenci udržovat genderově homogenní přátelství.

Zajímavé je, že u žen se křivka míry homogenity vyvíjí k větší otevřenosti, když mezi generací normalizační a revoluční došlo ke skoku o 10% směrem k heterogenním přátelstvím.

Řeháková uvádí, že toto může být ale způsobeno i posunutím významu vnímání pojmu přítel, přítelkyně u nejmladší generace, kdy mladší lidé myslí pod pojmem blízký přítel, blízká přítelkyně i sexuální partnery [Řeháková 2003].

To však je zdůvodnění, které se zde nedaří potvrdit, protože u mužů ze stejné generace se tato situace neopakuje, naopak muži v této generaci 1980-1989 mají 86% genderově homogenních přátelství. Nikoli tedy více heterogenních stejně jako ženy, což by potvrdilo, že mohli zahrnout do pojmu blízký přítel, blízká přítelkyně i partnerku.

V mužské populaci je vůbec vzorec pozorovaný vzorec homogenity odlišný, než ten u žen. V generacích, kdy ženy stále udržovaly ponejvíce homogenní přátelství, generace 1959-1969 a 1970-1979 u mužů zaznamenáváme v míře homogenity směrem dolů skok o asi 10% směrem k genderové heterogenitě a poté opět nárůst homogenity v poslední generaci revoluční o více než 13%.

Homogenita přátelství podle vzdělání

Zaměříme se tedy na otázku, jestli je vzdělání mezi přáteli homogenní. Jsou sociopreferenční kontakty vzdělanostně homogenní?

Ihned v první tabulce 3.0 si skutečně můžeme všimnout velmi silné vzájemné souvislosti mezi tím, jaké má člověk vzdělání a vzděláním jeho blízkého přítele.

Tabulka 3.0 Homogenita vzdělání přítele podle vzdělání, sloupcová procenta

		ZS+VY	SŠ	VŠ	Celkem
Přítel: vzdělání	ZS+VY	56,1%	23,1%	7,6%	31,3%
	SŠ	32,8%	60,9%	40,5%	46,6%
	VŠ	11,1%	16,0%	51,9%	22,1%
Celkem		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

N (validní) = 723 (chybějící hodnoty 62%).

Zdroj: Hodnoty a postoje 1993, populace ČR 24-70 let

Výběr blízkého přítele je skutečně ovlivněn homogenitou vzdělání. Až 60,9% středoškoláků má za přítele zase středoškoláka, 51,9% vysokoškoláků vysokoškoláka a 56,1% lidí se základním vzděláním nebo vyučených zase lidi ze stejné vzdělanostní kategorie.

Mění se míra vzdělanostní homogenity mezi přáteli podle generací? Vidíme v tabulce 3.1, že ve všech analyzovaných generacích se objevuje vysoká tendence k vzdělanostně homogenním přátelstvím.

Tak až 65,7% středoškoláků z nejmladší generace 1980-1989 má blízkého přítele, který je také středoškolák. Přítele vysokoškoláka má však jen 18,6% a přítele se základním vzděláním 15,7% těchto nejmladších středoškoláků. Preference k vzdělanostně homogenním přátelským kontaktům je u všech generací znatelná, přehledně míru asociace shrnuje tabulka 3.5 se znamínkovým schématem.

Lidé se středním vzděláním uvádějí nejčastěji vzdělanostně homogenní sociopreferenční kontakty. V tabulce 3.0 je to celkově 66,4% pro všechny generace. V tabulce 3.1 již vidíme průběh této homogenity mezi generacemi. Středoškoláci ze všech generací udržují nejvyšší homogenitu přátelských kontaktů, a to 57,1% u nejstarší generace,

54,9% u generace šedesátých let, 61,9% v normalizační generaci a 65,7% v generaci nejmladší.

Tomu se vymykají pouze v generaci šedesátých let, 1959-1969, lidé vyučení a se základním vzděláním, když uvádějí až 61,4% vzdělanostně homogenních blízkých přátel, což je v této generaci o 6,5% více než kolik mají vzdělanostně homogenních přátel středoškoláci. Spolu se středoškoláky generace 1970-1979, kteří uvádějí 65,7% homogenních přátelství, tak mají právě nejvyšší poměr homogenních sociopreferenčních kontaktů.

Martin Kreidl označuje kohortu 1949 - 1953, u těch kdo končili v této době ZŠ jako ortodoxní kohortu [Kreidl 2002]. Jsou to právě tito lidé se základním vzděláním (+ vyučení), které vidíme v tabulce 3.1 v generaci 1959-1969 se 61,4% homogenních přátelství.

		do1958			1959-69			1970-79			1980-89		
		ZŠVY	SŠ	VŠ	ZŠVY	SŠ	VŠ	ZŠVY	SŠ	VŠ	ZŠVY	SŠ	VŠ
přítel	ZŠVY	56,4%	33,3%	15,4%	61,4%	25,4%	7,4%	57,1%	24,7%	6,1%	48,3%	15,7%	4,4%
	SŠ	27,3%	57,1%	38,5%	30,0%	54,9%	37,0%	32,9%	61,9%	39,4%	41,4%	65,7%	46,7%
	VŠ	16,4%	9,5%	46,2%	8,6%	19,7%	55,6%	10,0%	13,4%	54,5%	10,3%	18,6%	48,9%
Celkem		100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

N (validní) = 723 (chybějící hodnoty 62%).

Zdroj: Hodnoty a postoje 1993, populace ČR 24-70 let

Všimněme si také, že v nejmladší generaci 1980-1989 jsou vysokoškoláci poměrně otevřenější heterogenitě ve vztahu ke středoškolákům. Nebo je možné toto zjištění vysvětlit tak, že ještě přetrvávají přátelství ze střední školy, lidem z této kohorty je v době výzkumu mezi 24 a 34 lety, střední hodnota trvání přátelství u této generace je pro VŠ 9,75 roku a SŠ 9,33 roku⁶. To odkazuje na střední věk vzniku přátelství mezi 14,5 a 24,5 roku a to skutečně odpovídá střední a vysoké škole.

I lidé se z kategorie ZŠ+VY jsou otevřeni heterogenitě vzdělání u blízkého přítele, i přes to, že mají 48,3% přátel se stejným vzděláním, mají 41,4% přátel středoškoláků a 10,3% vysokoškoláků. Tato vzdělanostní kategorie je v generaci 1980-1989 nejotevřenější heterogenitě kontaktů, to může být opět spojeno s nižším věkem, ale i s preferencí přátelských kontaktů do vyšších kategorií [Petrusek 1969, Vlachová 1996].

⁶ Průměr doby trvání přátelství pro jednotlivé stupně vzdělání v generacích viz. Příloha, Tabulka A

Tabulka 3.3 Vzdělání přítele v závislosti na vzdělání v generacích, adjustovaná residua, znaménkové schéma

		do1958			1959-69			1970-79			1980-89		
		ZŠ+VY	SŠ	VŠ	ZŠ+VY	SŠ	VŠ	ZŠ+VY	SŠ	VŠ	ZŠ+VY	SŠ	VŠ
Přítel: vzdělání	ZŠ+VY	+++	o	--	+++	o	---	+++	-	---	+++	-	---
	SŠ	--	++	o	-	++	o	--	+++	o	-	++	o
	VŠ	o	-	+++	---	o	+++	-	-	+++	--	o	+++

Zdroj: Hodnoty a postoje 1993, populace ČR 24-70 let

N (validní) = 723 (chybějící hodnoty 62%).

Pozn: Generace do 1958: Chíkvadrát 24,838 (df = 4) sig 0,0,CC=0,410

Generace 1959-1960: Chíkvadrát 62,223 (df = 4) sig 0,0 CC=0,492

Generace 1960-1970: Chíkvadrát 55,887 (df = 4) sig 0,0 CC=0,467

Generace 1980-1989: Chíkvadrát 48,546 (df = 4) sig 0,0 CC=0,438

Znaménkové schéma zachycující míru asociace v tabulce 3.3 velmi přehledně shrnuje fakt vzdělanostní homogenity mezi přáteli. Nejvyšší uzavřenost mezi kontakty vzdělanostních skupin je u generace 1970-1979 „normalizační“, nejvíc buněk mimo lineární směr souvislosti homogenního vzdělání má negativní asociace. Nejotevřenější se pak zdá být generace „předválečná“ do 1958.

Chí-kvadrát test potvrdil souvislost. Kontingenční koeficient je ve všech generacích mimořádně vysoký. V generaci 1959-1969 je nejvyšší (CC=0,492) a vysvětluje tak téměř polovinu souvislosti. Generace 1959-1969 je z hlediska homogenity vzdělání nejuzavřenější. Hned za ní je generace 1970-1979 také velmi výrazně homogenně uzavřená. Na okrajích pak generace 1980-1989, která vykazuje trend k otevírání a nejotevřenější generace z hlediska vzdělání, generace do roku 1958.

Skutečně můžeme shrnout, že míra homogenity vzdělání s blízkým přítelem je vysoká a v generacích se mírně proměňuje.

Z výzkumu v roce 1967 vyplynulo, že poměrně nejuzavřenější jsou kategorie lidí s nejvyšším vzděláním a naopak poměrně nejotevřenější vůči heterogenním přátelstvím lidé s nejnižším vzděláním [Petrusek 1969: 414]. To potvrzuje tezi, že sociopreferenční orientace lidí s nižším formálním vzděláním vede vždy spíše směrem ke vzdělanějším než naopak [Vlachová 1996].

Vlachová říká, že poměrně nejuzavřenější ke kontaktům s jinými vzdělanostními kategoriemi jsou vzdělanostní kategorie vysokoškoláků a kategorie se základním vzděláním a

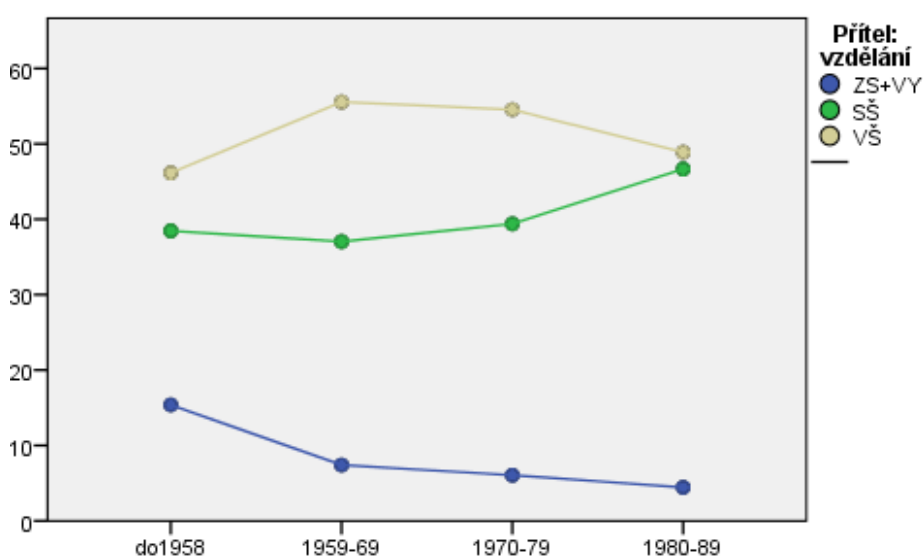
vysvětluje to silnou bariérou mezi manuální a nemanuální prací, která obě tyto kategorie odděluje. [Vlachová 1996].

Tyto předpoklady se zde neprokázaly, naopak. Vysokoškolsky vzdělaní jsou poměrně otevření k sociopreferenčním kontaktům se středoškoláky. Uzavřenějšími skupinami se z hlediska vzdělanostní homogenity jeví středoškoláci. Lidé se základním vzděláním a vyučením udržují také velmi vysoký podíl homogenních blízkých přátelství ve své vzdělanostní kategorii a jsou z tohoto hlediska poměrně uzavřenou skupinou.

Jak se míra sociopreferenčních kontaktů jednotlivých vzdělanostních kategorií mění u jednotlivých generací, přehledněji ukážeme na oddělených grafech 3.2, 3.3 a 3.4. Ty vždy popisují změnu míry přátelství s lidmi z různých kategorií vzdělání.

U vysokoškoláků vidíme v grafu 3.2, že homogenně nejuzavřenější kontakty preferovala generace šedesátých let a normalizační, 1959-1969 a 1970-1979. Nejotevřenější vůči heterogenním přátelským kontaktům jsou vysokoškoláci z generace do 1958. Mají nejvíce přátel mezi lidmi se základním vzděláním. U generací následujících vidíme „rozevírání nůžek“, vysokoškoláci s lidmi se základním vzděláním přátelí stále méně, ale jak už jsme si všimli výše, značně otevření jsou vysokoškoláci přátelství se středoškoláky z poslední generace 1980-1989.

Graf 3.2 Vysokoškolák - vzdělání přítele v generacích, procenta

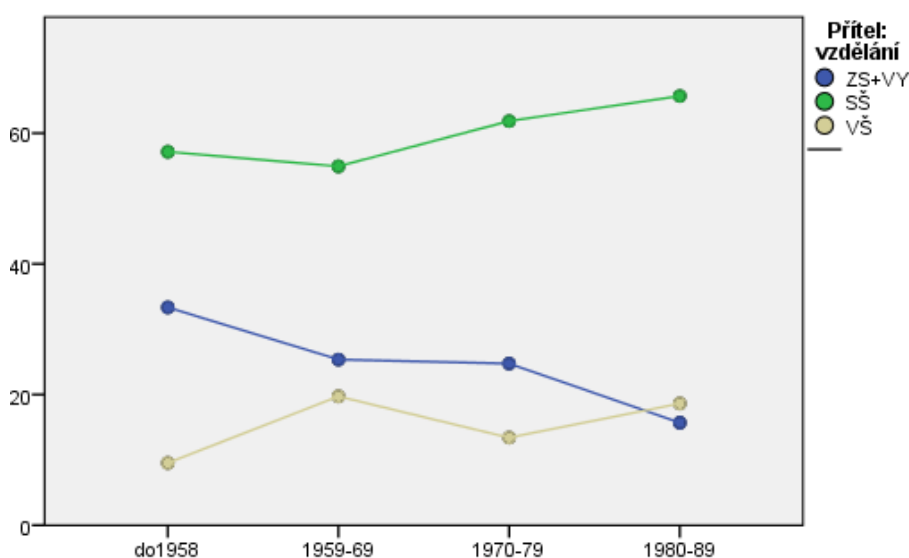
N (validní) = 723 (chybějící hodnoty 62%).

Zdroj: Hodnoty a postoje 1993, populace ČR 24-70 let

Středoškoláci, které vidíme v grafu 3.3, si ve všech generacích udržují značnou homogenitu vzájemných přátelských kontaktů. Nejvíce se středoškoláci ze všech generací přátelí zase se středoškoláky. Zajímavé je, že méně, než přátel se základním vzděláním a vyučených mají přátel vysokoškoláků.

To odporuje zjištěním o zvýšené preferenci sociálních kontaktů s vyššími vzdělanostními kategoriemi [Petrušek 1969, Řeháková 2003, Vlachová 1996].

Graf 3.3 Středoškolák - vzdělání přítele v generacích, procenta

N (validní) = 723 (chybějící hodnoty 62%).

Zdroj: Hodnoty a postoje 1993, populace ČR 24-70 let

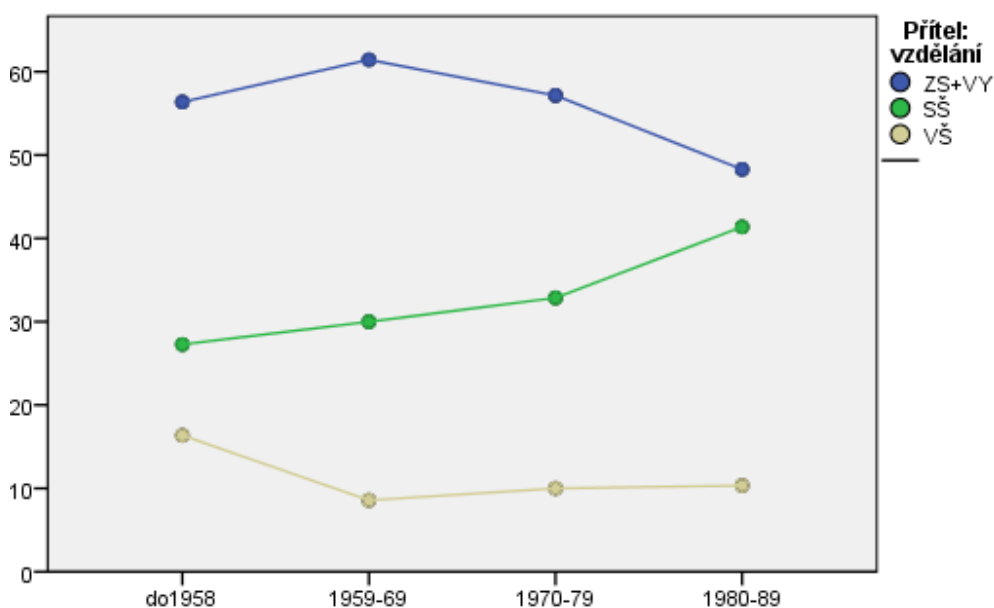
Více přátel z jiného vzdělání než jsou oni sami, nacházejí mezi vyučenými a lidmi se základním vzděláním (33,3%, 25,4%, 24,7% a 15,7% v jednotlivých generacích), než mezi vysokoškoláky (9,5%, 19,7%, 13,4% a 18,6%). Až u poslední generace nastává změna a poprvé mají středoškoláci o trochu více přátel z vysokoškolsky vzdělaných lidí (18,6%).

Lidé vyučení a se základním vzděláním udržují stejně jako všechny ostatní vysokou míru homogenity svých přátelství z hlediska vzdělání a to ve všech generacích.

Ve vztahu k jiným kategoriím vzdělání je zajímavé, jak se mění poměr blízkých přátelství s vysokoškolsky vzdělanými u generací. U nejstarší generace do 1958 můžeme vidět nejvyšší míru přátelství s vysokoškoláky (16,4%), která v následující generaci výrazně klesá (na 8,6%) a již zůstává poměrně nezměněna u všech následujících generací (10% a 10,3%).

Co se týče vztahu se středoškoláky, má poměr přátelství s lidmi z této kategorie setrvalou tendenci (27,3%, 30%, 32,9%) až po nejmladší generaci, kde dochází ke skoku na až 41,4% blízkých přátelství s lidmi středoškolského vzdělání.

Graf 3.4 Základní vzdělání a vyučen - vzdělání přítele, procenta

N (validní) = 723 (chybějící hodnoty 62%).

Zdroj: Hodnoty a postoje 1993, populace ČR 24-70 let

Je nutno uvést, že v Československu proběhlo v době komunismu několik školských reforem. Jedna z nejdůležitějších s ohledem na průběh homogenity mezi generacemi je reforma z roku 1976, v platnosti od roku 1984, která v důsledku znamenala, že všichni studenti museli po skončení základní školy pokračovat ve studiu na středních školách [Kreidl 2002].

To může znamenat u poslední generace značně rozdílnou diferenciaci, protože lidí se základním vzděláním ubývá [Kreidl 2002].

Zajímavá je z hlediska změn v rozložení míry homogenních a heterogenních blízkých přátelství především nejstarší generace do roku 1958. Z ní uvádí až lidí se základním vzděláním a vyučených blízké přátelství s vysokoškolákem. To by nebylo nic tolik zvláštního, protože Petrusek, Vlachová i další došli k závěru, že preference v přátelství má vzestupný trend. Tedy, že méně vzdělaní lidé mají větší tendenci vyhledávat kontakt se vzdělanějším přítelem než naopak [Petrusek 1969, Vlachová 1996].

Zde je však v grafu 3.2 vidět v generaci do 1958 reciprocita takového vztahu ze strany vysokoškoláků k blízkým přátelstvím s nejnižší vzdělanostní kategorií. Kde v této generaci lidé se základním vzděláním mají 16,4% blízkých přátelských kontaktů s vysokoškoly, tam také vysokoškoláci mají 15,4% blízkých přátelství s člověkem základního vzdělání. Taková kongruence je dostatečně výjimečná porovnáme-li, že v generaci nejmladší 1980-1989 je tento poměr 10,3% lidí se základním vzděláním uvádí přítele vysokoškoláka, ale již jen 4,4% vysokoškoláků má přátele lidi se základním vzděláním.

Veliká míra otevřenosti vysokoškoláků k sociopreferenčním kontaktům do nižší kategorie se středoškoly a to ve všech generacích je dalším zajímavým zjištěním. Zde je naopak překvapivé, že tato preference není ze strany středoškoly nijak silně opětována. Tak v generaci „předválečné“ má blízkého přítele středoškoly 38,5% vysokoškoláků, v generaci šedesátých let 37% vysokoškoláků, v generaci „normalizační“ 39,4% a v generaci revoluční 46,7% vysokoškoláků. Ale jen 9,5% středoškoly z generace předválečné, 19,7% z generace šedesátých let, 13,4% z generace normalizační a 18,6% z revoluční generace má za blízkého přítele vysokoškoláka.

Zajímáme-li se o homogenitu a heterogenitu sociopreferenčních kontaktů jako o celkovou míru vzorce společenského chování, napoví tabulka 3.5. Ukazuje poměry vzdělanostně heterogenních a homogenních blízkých přátelství u generací.

Tabulka 3.5 Homogenní vs. heterogenní vzdělání blízkého přítele v generacích, sloupcová procenta

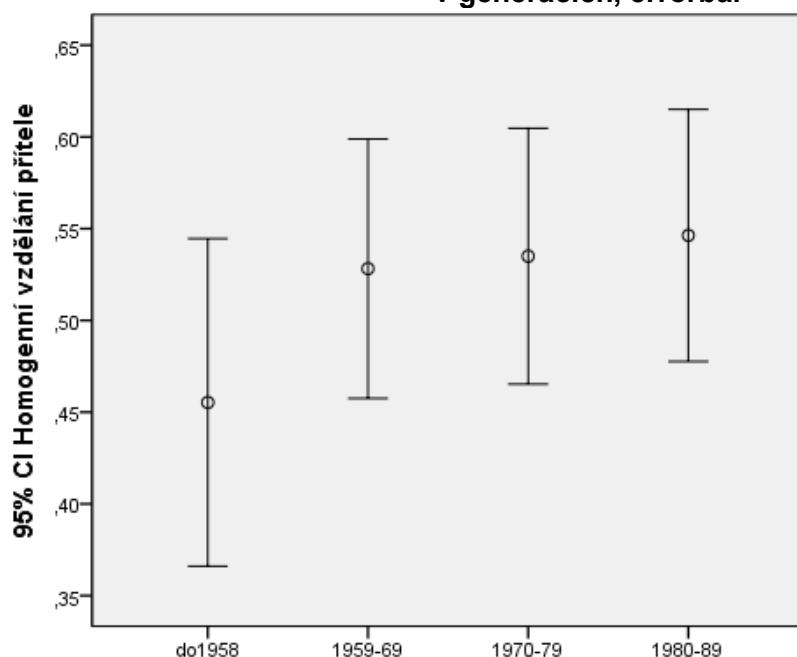
	do1958	1959-69	1970-79	1980-89	Celkem
Heterogenní vzd.	54,5%	47,2%	46,5%	45,4%	47,7%
Homogenní vzd.	45,5%	52,8%	53,5%	54,6%	52,3%

N (validní) = 723 (chybějící hodnoty 62%).

Zdroj: Hodnoty a postoje 1993, populace ČR 24-70 let

U všech tří generací 1959-1969, 1970-1979 i 1980-1989 je vždy poměr homogenních přátelství vyšší než heterogenních. To platí i přesto, že v předchozích grafech a tabulkách byl vidět v nejmladší generaci jistý trend k otevírání se vzdělanostně heterogenním přátelství. Pouze generace „předválečná“ do 1958 vykazuje skutečně jistou míru otevřenosti. Jedině zde se poměr obrací ve prospěch heterogenních přátelství, kdy 54,5% přátelství je heterogenních oproti 45,5% homogenních.

**Graf 3.6 Homogenní vs. heterogenní vzdělání blízkého přítele
v generacích, errorbar**

N (validní) = 723 (chybějící hodnoty 62%).

Zdroj: Hodnoty a postoje 1993, populace ČR 24-70 let

Graf 3.6 pak vhodně graficky podporuje zjištění, že u nejstarší generace do 1958 je míra homogeneity nižší než u ostatních generací.

Na tomto místě by bylo vhodné diskutovat možný vliv věku na výsledky zkoumání. Skutečně analyzujeme společnost z jediného časového bodu, věk lidí a s tím související životní běh je zde těsně spojen s generacemi, které reprezentují nejen historicky různě formované skupiny, ale i skupiny lidí podobného stáří. Většina blízkých přátelství většinou vznikají v mládí, právě ve fázích formativní doby, někdy kolem 20. roku věku, nebo do 30-ti let⁷. Tato přátelství mají tendenci přetrvávat dlouhá desetiletí. Proto máme jistou pravděpodobnost, že právě vysoký podíl takových přátelství skutečně vznikl ve formativní fázi, kdy se zároveň formovala i generační identita, a promítá v sobě skutečně něco z charakteru své doby vzniku.

⁷ Nejstarší generace uvádí průměrnou dobu známosti s blízkým přítelem 27,5 let. Respondentům z této generace je v době výzkumu průměrně 60 let, tzn. Většina blízkých přátelství pravděpodobně je z věku do 30-ti let.

Zároveň výsledky, které naznačují překvapivou otevřenost sociopreferenčních kontaktů, jdou proti většině empirických i teoretických zjištění, která konstatují s rostoucím věkem narůstající homogenitu kontaktů a jejich celkový znetelný úbytek [Řeháková 2003].

- **Vzdělanostní homogenita podle místa bydliště**

Míra vzdělanostní heterogenity nebo homogenity mezi přáteli podle místa bydliště v jednotlivých generacích je ukázána v tabulce 3.1.

Na vesnici je v první generace "předválečné" vzdělanostní homogamie přátel nejvyšší, 63,2%, v následujících generacích se mírně snížila a v podstatě stagnuje na podobné úrovni 59%, mimo generaci "normalizační", kde vidíme mírný výkyv na 56,1%.

V malých městech má vzdělanostní homogenita blízkých přátel tendenci spíše narůstající, opět s malým výkyvem a to v generaci nejmladší 1980-1989.

Tabulka 3.1 Shodné vzdělání přítele podle velikosti bydliště v generacích

	do1958	1959-69	1970-79	1980-89	Celkem
Vesnice	63,2%	59,5%	56,1%	59,6%	59,1%
Malá města	36,4%	47,8%	49,5%	51,8%	47,8%
Velká města	44,4%	50,8%	60,5%	50,0%	51,6%
Praha	50,0%	57,7%	52,4%	62,5%	55,8%

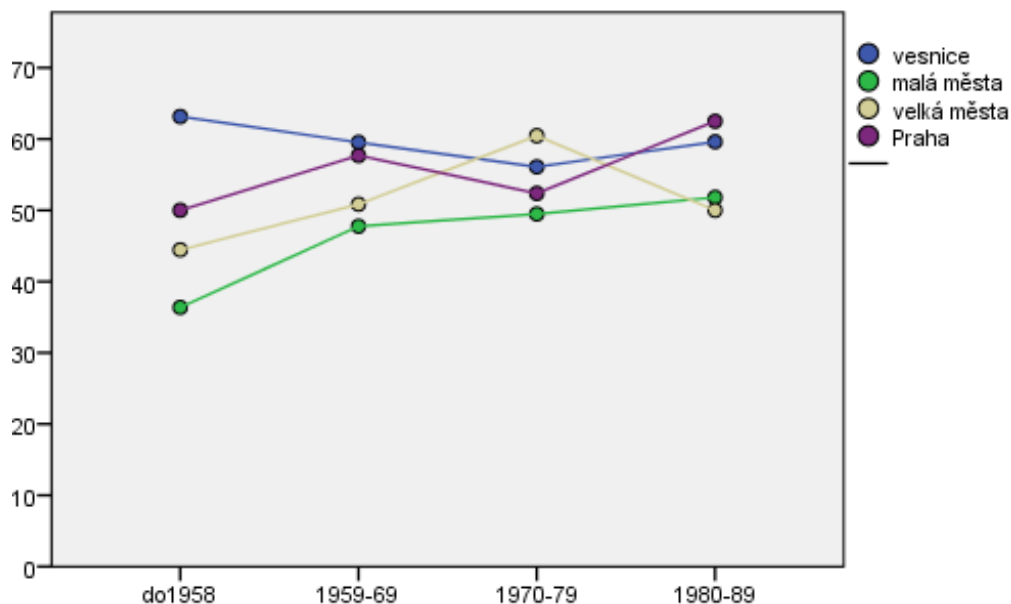
Zdroj: Hodnoty a postoje 1993, populace ČR 24-70 let

N (validní) = 722 (chybějící hodnoty 62%).

Poznámka: dopočet do 100% vždy tvoří odpovědi „rozdílné vzdělání blízkého přítele“

Tabulka 3.2 graficky znázorňuje křivky vývoje vzdělanostní homogenity mezi blízkými přáteli v generacích.

Tabulka 3.2 Shodné vzdělání přítele podle velikosti bydliště v generacích, procenta

Zdroj: Hodnoty a postoje 1993, populace ČR 24-70 let

N (validní) = 722 (chybějící hodnoty 62%).

Poznámka: dopočet do 100% vždy tvoří odpovědi „rozdílné vzdělání blízkého přítele“

Mezi nejstarší generací do 1958 a generací následující je v datech znatelný skok směrem k uzavření sociopreferenčních kontaktů. Po sloučení vzdělanostní homogenity a místa bydliště ještě znatelnější.

V generaci normalizační je zřetelné jakési mírné rozvolnění a po něm následující mírný vzrůst homogenity v generaci 1980-1989 ve vesnicích, malých městech i Praze. Vymykají se velká města, kde homogenita výrazně narůstala, kulminovala v "normalizační" generaci a poté opět strmě klesala v generaci 1980-1989.

Shrneme zjištění, že míra vzdělanostně homogenních sociopreferenčních kontaktů se měnila v generacích. Nejotevřenější z tohoto pohledu je generace do 1958, která se tak výrazně liší od generací následujících.

4 Závěry a zjištění

Výzkum napověděl mnohé o paradigmatu, jakým jsou generace. Z výsledků výzkumu a analytických srovnání s jinými výzkumy vyplývá zcela jasné konstatování, že nejstarší generace, zde nazývaná “předválečná” nebo “do 1958” se skutečně významně liší od generací následujících. Z výzkumu vychází tato generace lidí narozených mezi lety 1923 a 1938 jako nejotevřenější k heterogenním sociopreferenčním kontaktům.

Pouze v této generaci se významně přiblížily jinak kulturní bariérou ostře oddělené vzdělanostní kategorie vysokoškolsky vzdělaných lidí a lidí se základním vzděláním. Přiblížily se navíc obě k sobě navzájem, ukázala se velká reciprocita vzájemných přátelství. Tato generace vystupuje proti všem sociologickým závěrům, když je typická vysokou mírou heterogenity, reciprocit i pevnosti přátelství. Lidé z této generace udržují mnohem více blízkých přátelství, než je pro jejich věkovou skupinu charakteristické z povahy životního běhu, popsané sociologickými výzkumy. Přátelství lidí z této generace jsou navíc typická dlouhým trváním. Přátelství v této “předválečné” generaci je skutečně “jiné” a to již vypovídá o určitém generačním specifiku.

Z výsledků je zcela zřetelné, že ve společnosti proběhla mezi generací “předválečnou” do 1958 a generací “šedesátých let” 1959-1960 významná změna a to změna nejen historická, politická, ekonomická, ale především také změna na mikroúrovni, změna mezilidských vztahů.

Skutečně z výzkumu vyplývá výrazná změna mezilidských vztahů, která musela v této době nastat. Tato změna je promítnuta v nejbližších intimních lidských vztazích, v přátelství.

Došli jsme pak naopak ke zjištění, že generace “šedesátých let” a generace “normalizační” se od sebe nijak významně neliší. Přístup lidí těchto generací k přátelství je náhle mnohem více charakteristický velikou homogenitou. V uzavřenosti by tyto generace spolu mohly soutěžit, vycházejí však v tomto ohledu nerozhodně. Obě tyto generace, tak silně homogenně uzavřené, mají společné dětství, mládí, dospívání v komunistické společnosti.

Další strukturální změna na poli sociopreferenčních kontaktů je předznamenána v poslední zkoumané generaci 1980-1989. Dělat závěry o této generaci by bylo ukvapené. Tato generace ještě nedozrála a změny, které pravděpodobně v ní započaly neměly do roku 1993 možnost se projevit tak, aby je bylo možné nějak rozsáhleji uchopit a zobecnit.

Historická doba zasáhla i do nejosobnějších vztahů lidí, do přátelství a změnila je velmi citelně. Tato změna je tak veliká, že je patrná i přes možná působení efektu životního běhu na specifika blízkých přátelství lidí.

Bibliografie

ALAN, J. 1989. *Etapy života očima sociologie*. Praha: Panorama.

ALAN, J. 1999. Rodinné vztahy a členství v KSČ. In Z. Konopásek (ed.) *Otevřená minulost. Autobiografická sociologie státního socialismu*. Praha: Karolinum.

ADAMS, R. G., G. A. Allan. 2009. *Placing friendship in context*. Cambridge: Cambridge University Press.

BLAU, P. M. 1977. *Inequality and Heterogeneity: A Primitive Theory of Social Structure*. New York: Free Press.

BLAU, P. M., J. E. SCHWARTZ. 1984. *Crosscutting social circles: testing a macrostructural theory of intergroup relations*. Orlando: Academic Press.

BOTTERO, W. 2007. Social Inequality and Interaction. *Sociology Compass*. 1, 814-831.

BOURDIEU, P. (1979) 1984. *Distinction: a Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge & Kegan Paul.

Dějiny zemí koruny české II. 1992. Praha: Paseka.

DISMAN, M. 1993. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum.

ELDER, G. H., Jr. 1975. „Age Differentiation and the Life Course.“ *Annual Review of Sociology* 1: 165–190.

ELDER, G. H., Jr. 1994. „Time, Human Agency, and Social Change: Perspectives on the Life Course.“ *Social Psychology Quarterly*, 57 (1): 4–15.

GIELE, J. Z.; Elder, G. H. Jr. 1998. „Life Course Research: Development of a Field“ In J. Z. Giele , G. H. Elder Jr. (eds.) *Methods of Life Course Research: Qualitative and Quantitative Approaches*. London: SAGE, 5–27.

GIESEN, B. 2004. Noncontemporaneity, Asynchronicity and Divided Memories. In: *Time & Society*. VOL. 13 No. 1, pp. 27–40. London: SAGE.

GIDDENS, A. 1998. *Důsledky modernity*. Praha : Sociologické nakladatelství.

HAVLÍKOVÁ, J. 2007. "Věk v sociologické teorii: Perspektiva životního běhu". In *Sociální studia* 1-2 (4). 179-200

HOLÝ, L. 2010. *Malý český člověk a velký český národ. Národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. Praha: SLON.

INGLEHART, R. 1977. *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton: Princeton University Press.

JANDOUREK, J. 2001. *Sociologický slovník*. Praha: Portál.

KATRŇÁK, T. 2009. *Spříznění volbou? Homogamie a heterogamie manželských párů v ČR*. Praha: Sociologické nakladatelství.

KELLER, J. 2001. *Politika s ručením omezeným. Proměny moci na prahu 21. století*. Praha: ELK.

KELLER, J. 2008. *Úvod do sociologie*. Praha: SLON.

KLEIN, O. 1966. *Vědeckotechnická revoluce a životní sloh (Několik myšlenek k problematice)*. Sociologický časopis 2 (2): 242 - 252.

Кон, И. С. 1980. *Дружба : этико-психологический очерк*. Москва: Политиздат.

- KREIDL, M. 2002. Trendy ve výběru střední školy v socialistickém Československu. In: *Sociologický časopis* 380 (5): 565-592.
- LAUDÁTOVÁ, M., R. Vido. 2010. Současná česká religiozita v generační perspektivě. In: *Sociální studia* 4, s. 37-58.
- MACEK, P. 2005. „Kde končí dospívání a kde začíná dospělost?“ In P. Macek, J. Dalajka (eds.) *Vývoj a utváření osobnosti v sociálních a etnických kontextech*. Brno: Masarykova universita v Brně, s. 217–225
- MANNHEIM, K. 1952. „The Problem of Generation.“ In K. Mannheim. *Essays on the Sociology of Knowledge*. London: Routledge & Kegan Paul, s. 276–320.
- MANNHEIM, K. 2007. Problém generací. Pp. 11-44 in *Sociální studia* 4, 1-2.
- MARADA, R. 2007. Karl Mannheim: Sociologie generací. Pp. 118-139 in: Šubrt, J. (ed.) *Historická sociologie I*. Plzeň: Aleš Čeněk
- MARADA, R. 2007a. Paměť, trauma, generace. Pp. 79-95 in *Sociální studia*, 4, 1-2.
- MAŘÍKOVÁ, H. a kol. 1996. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum.
- MOŽNÝ, I. 2009. *Proč tak snadno: některé rodinné důvody sametové revoluce: sociologický esej*. 3. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- MUSIL, J. 2004. Zanedbávané téma: přátelství v soudobých společnostech. In: *Sociologický časopis* 40, 4, s. 519-523.
- PARK, R. E., Burgess, E. W., McKenzie, R. D., Wirth, L. 1925. *The city. Suggestions for the Study of Human Nature in the Urban Environment*. Chicago: University of Chicago Press.
- PETRUSEK, M. 1969. Sociální kontakty a socioprefereční orientace. In Machonin, P. *Československá společnost: sociologická analýza sociální stratifikace*. Bratislava: Epona.

PETRUSEK, M. 1997. *Sociologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

POPPER, K. R. 1994. *Otevřená společnost a její nepřátelé. I, II*. Praha, ISE.

ŘEHÁK, J., B. Řeháková. 1986. *Analýza kategorizovaných dat v sociologii*. Praha: Academia.

ŘEHÁKOVÁ, B. 2003. Vzorce přátelství v české společnosti. *Sociologický časopis* 4/2003.

SAK, Petr. 2016. *Poválečné generace české mládeže. Literární noviny* [online]. Praha [cit.18.8.2016]. Dostupné z <http://www.literarky.cz/civilizace/89-civilizace/22319-povalene-generace-eske-mladee?format=pdf>

ŠANDEROVÁ, J. 2000. *Sociální stratifikace (Problém, vybrané teorie, výzkum)*. Praha: Karolinum.

ŠAFR, J. 2008a. Sociální distance a interakce: relační přístup ke studiu stratifikace. In Šafr, J. (eds.). *Sociální distance, interakce, relace a kategorizace: alternativní teoretické perspektivy studia sociální stratifikace*. Praha: Sociologické nakladatelství.

ŠAFR, J. 2008b. Status Homogeneity and Heterogeneity in Social Contacts. Pp. 55–66 in J. Šafr, J. Häuberer (eds.), M. Kolářová, K. Vojtíšková. 2008. *Social Distances and Stratification: Social Space in the Czech Republic*. Sociologické studie/Sociological Studies 2008: 4. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

ŠAFR, J., D. Holý. 2010. Měření sociálního statusu a sociálních tříd na základě povolání. Pp. 140-180 in J. Krejčí, Y. Leontiyeva. (eds.). *Standardizace dat v sociálněvědním výzkumu*. Praha: Sociologické nakladatelství.

ŠUBRT, J. 2008. Mikrosociální základy makrosociologie v pojetí Randalla Collinse. Pp. 136–163 in J. Šubrt a kol. *Soudobá sociologie II. Teorie sociálního jednání a sociální struktury*. Praha: Karolinum.

ŠUBRT, J., J. BALON. 2010. *Soudobá sociologická teorie*. Praha: Grada.

TUČEK, M. (ed.). 2003. *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*.

Praha: Sociologické nakladatelství.

VERBRUGGE, L. M. 1977. The Structure of Adult Friendship Choices. *Social Forces* 56 (2): 576–597.

VLACHOVÁ, K. 1996. Otevřená nebo uzavřená společnost? Pp. 168-184 in P. Machonin, M. Tuček (eds.), *Česká společnost v transformaci*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Přílohy

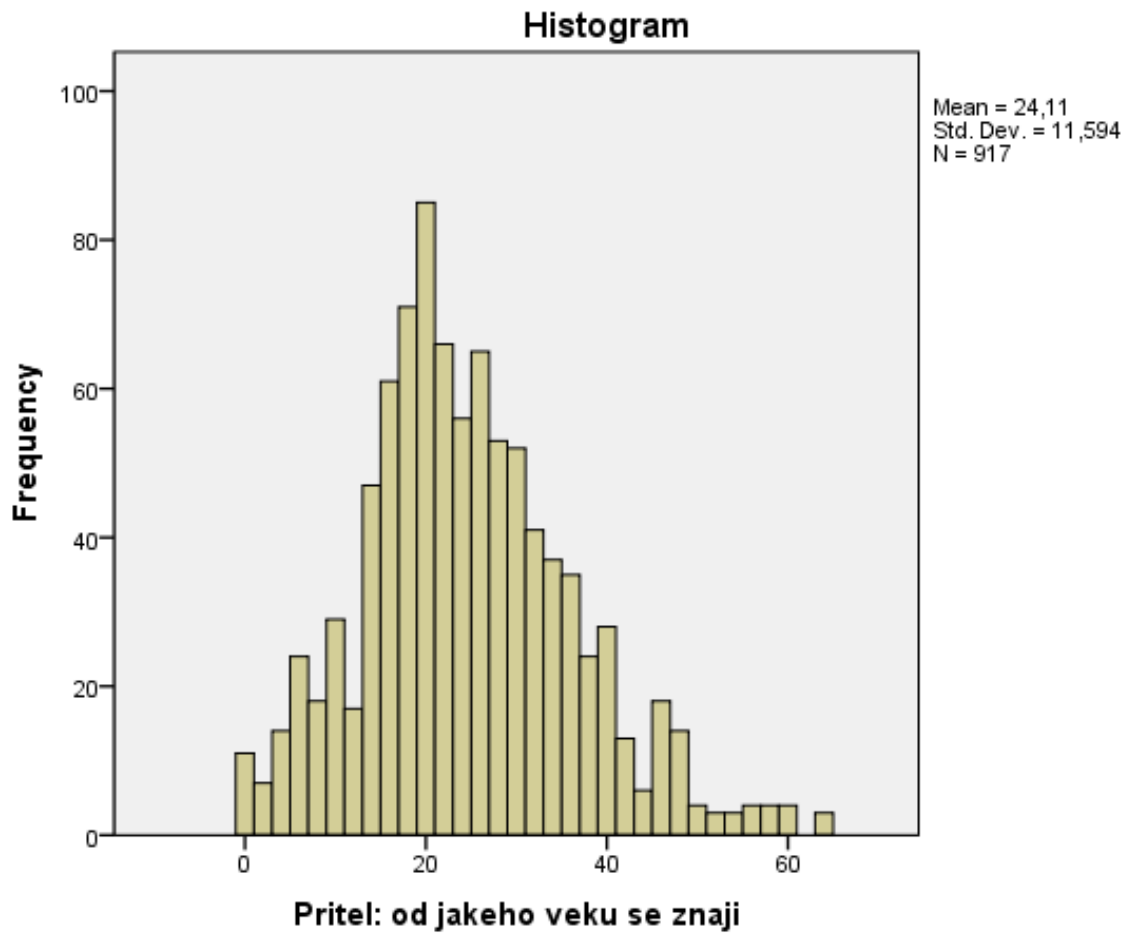
Tabulka A. Průměr doby trvání přátelství pro generace a stupně vzdělání

Vzdělání	rok20letGEN	Mean	N	Std. Deviation
ZS+VY	do1958	27,07	61	15,953
	1959-69	19,75	72	10,595
	1970-79	14,10	71	8,685
	1980-89	8,86	58	7,227
	Total	17,51	262	12,774
SŠ	do1958	27,57	44	13,089
	1959-69	20,67	72	10,217
	1970-79	14,37	97	8,797
	1980-89	9,33	103	7,158
	Total	16,00	316	11,231
VŠ	do1958	27,50	26	16,561
	1959-69	17,26	54	10,714
	1970-79	12,13	32	8,805
	1980-89	9,75	44	6,616
	Total	15,79	156	12,166
Total	do1958	27,32	131	15,064
	1959-69	19,40	198	10,529
	1970-79	13,92	200	8,750
	1980-89	9,29	205	7,038
	Total	16,50	734	12,008

N (validní) = 734 (chybějící hodnoty 61,4%).

Zdroj: Hodnoty a postoje 1993, populace ČR 24-70 let

Graf B Střední hodnota věku od kdy se zná s přítelem, procenta

N (validní) = 917 (chybějící hodnoty 51,8%).

Zdroj: Hodnoty a postoje 1993, populace ČR 24-70 let